

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра правознавства і гуманітарних дисциплін ВННІЕ

ПАВЛЮК Альона Петрівна
Формування та розвиток авторитету батька у сім'ях різного типу
/Formation and development of the father's authority in families of various
types

спеціальність: 053 – Психологія
освітньо-професійна програма – Психологія

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи
ПСЗМ-22
А. П. Павлюк

ТЕРНОПІЛЬ-2025

АНОТАЦІЯ

Павлюк А. П. Формування та розвиток авторитету батька у сім'ях різного типу. – Рукопис.

Дослідження на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» за спеціальністю 053 Психологія, освітня програма «Психологія» – Західноукраїнський національний університет. – Тернопіль, 2025.

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне дослідження соціально-психологічних аспектів батьківства в сучасній Україні. Розкрито основи формування батьківського авторитету та проаналізовано смисли батьківства у самосприйнятті чоловіків у соціально-філософському й соціологічному вимірах. Особливу увагу приділено практикам взаємодії батька з дитиною після розлучення, зокрема визначенню типів батьківської участі та чинників підтримання або втрати контакту з дитиною. Розглянуто роль вітчима як заміненого батька та окреслено умови його успішної інтеграції у сімейну систему. Описано феномен самотнього батьківства, визначено його ключові соціально-психологічні виклики та потенційні ресурси.

ANNOTATION

Pavlyuk A. P. Formation and development of the father's authority in families of different types. – Manuscript.

Research for the degree of higher education "Master" in the specialty 053 Psychology, educational program "Psychology" – West Ukrainian National University. – Ternopil, 2025.

The qualification work carried out a comprehensive study of the socio-psychological aspects of fatherhood in modern Ukraine. The foundations of the formation of paternal authority are revealed and the meanings of fatherhood in the self-perception of men are analyzed in socio-philosophical and sociological dimensions. Special attention is paid to the practices of interaction between a father and a child after divorce, in particular, determining the types of parental participation and factors for maintaining or losing contact with the child. The role of a stepfather as a replaced father is considered and the conditions for his successful integration into the family system are outlined. The phenomenon of single parenthood is described, its key socio-psychological challenges and potential resources are identified.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Авторитет батька як соціально-психологічний феномен.....	8
1.2. Батьківство як соціально-психологічна категорія: значення та роль..	14
Висновок до розділу 1.	22
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКОЇ РОЛІ У СІМ'ЯХ	
РІЗНИХ ТИПІВ.....	23
2.1. Роль батька в розлучених сім'ях: виклики та перспективи.....	23
2.2. Зведені сім'ї та роль вітчима у вихованні дітей. Одиноке батьківство: соціально-психологічні особливості та ресурси.....	34
Висновок до розділу2.....	42
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	44
3.1. Організація дослідження: методи та вибірка.....	44
3.2. Аналіз соціально-психологічних особливостей авторитету вітчимів та батьків-одинаків.....	47
Висновок до розділу 3.....	55
ВИСНОВОК.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах соціальних змін, економічних викликів та воєнних реалій українське суспільство переживає істотні зміни у структурі та функціонуванні сім'ї. Однією з ключових проблем стає трансформація батьківства, зокрема питання формування та збереження авторитету батька в різних сімейних обставинах, адже його роль у вихованні дітей дедалі частіше осмислюється не лише у площині матеріального забезпечення, а й у контексті емоційної підтримки, соціалізації та передачі цінностей. Дослідження засвідчують, що активна участь батька сприяє гармонійному психоемоційному розвитку дитини, знижує ризик девіантної поведінки та формує адекватні моделі гендерних відносин.

Проблема авторитету батька нині є особливо актуальною й через те, що у традиційній культурі він ґрунтувався переважно на ролі годувальника й захисника та є однозначним, тоді як сьогодні ці функції набувають нових змістів. Відтак у сучасних умовах останній визначається не лише економічною спроможністю, але й здатністю до емоційної залученості, відповідального партнерства з матір'ю та визнанням дитиною моральних і соціальних якостей батька. Водночас сучасні реалії породжують низку специфічних ситуацій, у яких роль батька та збереження його авторитету потребують окремого аналізу. Зокрема, у випадку розлучення він часто втрачає постійний контакт із дитиною, що ускладнює підтримання впливу на її виховання. Одинокі батьки вимушені поєднувати ролі матері й батька, що формує унікальний досвід та водночас створює значне психологічне і соціальне навантаження. У ситуації ж відносин із дітьми партнерки вітчизняний змушений поступово вибудовувати авторитет на основі довіри та прийняття, адже він не є для дитини фігурою, авторитет якої сприймається автоматично.

У історичному контексті проблематика батьківства та авторитету батька також має тривалу наукову традицію. Ще у класичних соціологічних теоріях Е. Дюркгейм наголошував на ролі сім'ї як соціального інституту, де батько виступає символом морального порядку [38], а М. Вебер розглядав батьківську владу через призму патріархальних відносин і типів легітимного панування [64].

У психології З. Фройд та А. Адлер аналізували значення фігури батька у формуванні особистості дитини. Так Фройд [39] акцентував на символічному значенні батька у психосексуальному розвитку, тоді як Адлер [29] звертав увагу на стиль виховання і наслідки для соціальної адаптації. Пізніше Е. Фромм підкреслював, що образ батька уособлює закон, дисципліну та вимогу, що формують у дитини відчуття обов'язку й відповідальності [41]. У другій половині ХХ ст. дослідники, серед яких П. Бергер і Т. Лукман, аналізували процеси соціалізації у сім'ї, показуючи, як батьківська роль відтворюється і трансформується у різних соціокультурних умовах [32; 57].

В українській науковій традиції роль батька також знаходила своє відображення, спочатку в етнографічних, історико-культурних і соціологічних дослідженнях, пізніше у психологічній практиці. Так, М. Грушевський та І. Франко, аналізуючи народні звичаї та суспільні відносини, звертали увагу на сім'ю як на первинний осередок формування національної ідентичності, де фігура батька уособлювала авторитет, захист і носійство моральних цінностей. У другій половині ХХ ст. дослідники, серед яких О. Кононенко, О. Кравченко та інші, аналізували трансформації української сім'ї під впливом урбанізації та соціалістичної ідеології, що призвело до часткової зміни батьківських функцій і зменшення значення патріархального авторитету [10; 17; 21]. Сучасні українські соціологи та психологи – О. Балакірєва, Т. Говорун, О. Кікінежді, А. Фурман, Т. Надвинична та ін., акцентують увагу на гендерних аспектах батьківства, нових моделях батьківської участі та психологічних особливостях взаємодії батька з дітьми в умовах соціальних трансформацій та воєнних викликів [19; 20]. Таким чином, українська наукова традиція дає змогу простежити еволюцію уявлень про батька від образу патріархального господаря до сучасного відповідального партнера у вихованні та соціалізації дітей.

Отож, наукова необхідність вивчення ролі батька у сучасній українській сім'ї полягає у комплексному аналізі трансформаційних процесів, що визначають його статус і авторитет у різних моделях батьківства. Такий підхід уможливить не лише глибше розуміння соціокультурних чинників функціонування батьківства, але й вироблення практичних рекомендації для

психологів, соціальних служб, освітніх інституцій та державних програм підтримки сім'ї, спрямованих на посилення участі батька у вихованні дітей. Усвідомлення значення рівноправного й відповідального батьківства має принципове значення для формування гармонійних родинних відносин та розвитку українського суспільства в цілому.

Метою роботи є дослідження процесу формування та становлення авторитету батька у сім'ях різних типів.

Об'єктом дослідження – батько та феномен батьківства у сім'ях різних структурних типів, а його **предмет** – вивчення ролі та авторитету батька в процесі соціалізації дитини, з урахуванням специфіки ролевих взаємодій у різних типах сімей.

Завдання дослідження передбачають:

1. Дослідити соціально-психологічні основи формування авторитету батька в українській родині.
2. З'ясувати смисли батьківства у самосприйнятті чоловіків, виділити соціально-філософський і соціологічний виміри цього феномена.
3. Проаналізувати практики батьківської участі у ситуаціях після розлучення, охарактеризувати типи батьків, які зберігають чи втрачають контакт з дитиною.
4. Розглянути роль вітчима як заміненого батька та виявити умови його ефективної інтеграції у сімейну систему й позитивної взаємодії з дитиною.
5. Дати характеристику феномена самотнього батьківства, окреслити його соціально-психологічні виклики та ресурси.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс теоретичних і емпіричних методів: аналіз і узагальнення наукової літератури, спостереження бесіди та глибинного інтерв'ю, яке проводилося за допомогою анкети «Вітчим у структурі сучасної сім'ї». Цільова аудиторія – 10 сімей, які перебувають у повторному шлюбі та 3 самотніх батька. Емпірична база дослідження – Фонд «Світ дітей».

Теоретичне значення дослідження. Дослідження соціально-психологічних основ формування авторитету батька в українській родині сприяє

поглибленню наукового розуміння ролі чоловіка як батька в сучасному суспільстві. Воно дає змогу уточнити концептуальні підходи до феномена батьківства, висвітлює соціально-філософські та соціологічні аспекти самосприйняття чоловіків у ролі батьків. Аналіз практик батьківської участі після розлучення, типів батьків і ролі вітчима розширює теоретичні рамки дослідження сімейних взаємовідносин і моделює ефективні стратегії інтеграції заміненних батьків у сімейну систему. Окрема увага до феномена самотнього батьківства допомагає визначити його соціально-психологічні виклики та ресурси, що збагачує наукове розуміння сучасних форм сімейності.

Практичне значення дослідження. Отримані результати мають важливе прикладне значення для розробки соціальних, психологічних і педагогічних програм підтримки батьків у різних сімейних конфігураціях. Виявлення соціально-психологічних механізмів формування батьківського авторитету сприятиме покращенню батьківської компетентності, особливо у контексті розлучень і утворення повторних сімей. Розроблені рекомендації щодо інтеграції вітчимів і підтримки самотніх батьків можуть стати основою для державних соціальних ініціатив і заходів, спрямованих на підвищення якості виховання дітей. Практичні висновки дослідження будуть корисними для психологів, соціальних працівників, педагогів та інших фахівців, що працюють із сім'ями.

Структура та обсяг роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загального висновку, списку використаних літературних джерел, що нараховує 64 найменувань, 38 з яких – іноземними мовами. Робота ілюстрована 1 таблицею та 3 додатками.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМАТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Авторитет батька як соціально-психологічний феномен

Авторитет батька є складним соціально-психологічним феноменом, що поєднує владу, вплив і суспільне визнання. У загальному розумінні авторитет (від нім. *Autorität*, лат. *auctoritas* – влада, вплив) означає значущість особи або явища, пов'язану з визнанням їхнього впливу чи влади [4, с. 69]. У вузькому значенні авторитет визначається як вплив, що викликає повагу і ґрунтується на володінні визнаними перевагами – знанням, досвідом, моральною доброчесністю або соціальним статусом [21, с. 41]. Важливим аспектом є довіра до авторитету, яка проявляється у вірі в компетентність або знання іншої людини. На відміну від примусу, який базується на силі або символічному насильстві, авторитет спирається на добровільне прийняття і внутрішнє підпорядкування. Легітимність джерела впливу є обов'язковою умовою для його функціонування. Згідно з концепцією М. Вебера, авторитет може ґрунтуватися на традиції, раціонально-правових нормах або харизматичних якостях особи [64].

Якщо застосувати ці положення до батька, то історично його авторитет у патріархальній моделі сім'ї ґрунтувався переважно на соціальному статусі та традиції, що забезпечувало автоматичне визнання його влади та поваги [15]. Проте сучасні умови висувають інші вимоги: діти та дружини очікують не лише формального статусу, а й активної участі батька у вихованні, емоційної підтримки та партнерських стосунків. Для збереження авторитету батько має докладати значно більше зусиль, ніж раніше, включаючи участь у прийнятті рішень, емоційне спілкування та побудову довіри з дітьми.

Вивчення авторитету батька та його ролі у сім'ї має тривалу історичну традицію та знаходять своє відображення в роботах, психологів, соціологів, філософів, культурологів тощо. Так, зарубіжні дослідники-психологи, переважно розглядали вплив батька на психосексуальний розвиток і соціальну адаптацію дитини, підкреслюючи значення батьківського авторитету для формування особистості. Так, наприклад, З. Фройд у своїх психоаналітичних

теоріях підкреслював ключову роль батька у формуванні психосексуальної структури дитини [39]. Він акцентував увагу на феномені Едипового комплексу, коли хлопчики підсвідомо прагнуть до матері та одночасно відчують конкуренцію з батьком, тоді як у дівчаток формується аналогічний «комплекс Електри». Батько у цих процесах виступає одночасно як об'єкт страху і моральний орієнтир, формуючи перші уявлення дитини про соціальні та моральні норми. Його присутність є визначальною для розвитку суперего, а відсутність або слабка авторитетність батька може призводити до труднощів у формуванні соціальної та сексуальної ідентичності, самоконтролю та моральних засад поведінки.

А. Адлер розширював погляд на роль батька, акцентуючи увагу на його психосоціальному впливі. Він розглядав батька як модель соціальної компетентності та життєвої цілісності, здатну формувати у дитини почуття власної значущості та подолання відчуття неповноцінності. Для науковці батько є ключовою фігурою соціалізації, яка впливає на мотивацію до досягнень, відповідальності та соціальної адаптації. Його вплив проявляється через підтримку, авторитетні вимоги та демонстрацію соціальних зразків поведінки, а не лише через страх чи заборони, як у Фрейда [29].

Е. Фромм у своїх працях наголошував на морально-етичній та виховній функції батька. Він вважав, що він формує у дитини відчуття відповідальності, обов'язку та свободи, демонструючи власним прикладом життєві цінності. Для Фромма важливою є не стільки формальна присутність батька, скільки його здатність до якісної емоційної взаємодії з дитиною та навчання її моральним і соціальним принципам, що впливає на розвиток самостійності, внутрішньої дисципліни та етичної орієнтації дитини [41].

Таким чином, погляди З. Фрейда, А. Адлера та Е. Фромма демонструють різні, але взаємопов'язані аспекти впливу батька на психосексуальний та соціальний розвиток дитини: Фройд підкреслює механізми психосексуальної ідентифікації та формування моралі, Адлер акцентує на соціальній адаптації та мотивації, а Фромм наголошує на морально-етичному вихованні та розвитку самостійності. Усі три підходи доводять, що батько виконує ключову роль не лише як матеріальний забезпечувач, а як основний чинник формування особистості, соціальних навичок і моральних цінностей дитини, що підтверджує

його значущість для психосексуального та соціально-психологічного розвитку.

Науковці-соціологи, досліджуючи дану проблематику, аналізували джерела легітимності влади, соціалізаційні процеси в сім'ї й трансформації ролі батька під впливом соціокультурних змін.

Так, соціологічний вимір авторитету батька розкриває Макс Вебер, який визначав три джерела легітимності влади [64]. На його думку, традиційний авторитет базується на усталених звичаях та культурних нормах і історично відповідав патріархальній моделі сім'ї, де батько автоматично користувався повагою та владою. Раціонально-правовий зумовлений законами та правилами і у сучасній сім'ї проявляється у рівності партнерів та формалізованих правах батьків щодо дітей. Харизматичний авторитет ґрунтується на особистісних якостях, компетентності та здатності до емоційного впливу, що сьогодні є важливим компонентом авторитету батька у партнерських сімейних моделях.

П. Бергер і Т. Лукман розглядали сім'ю як ключовий інститут первинної соціалізації, де батько є основним агентом передачі соціальних норм, цінностей та культурних ролей [32; 57]. Вони показали, що батьківська роль трансформується під впливом соціокультурних змін, таких як урбанізація, глобалізація та зміни гендерних ролей, що призводить до зміни очікувань дітей і партнерів щодо участі батька у сімейному житті.

В українській науковій традиції проблемою батьківського авторитету займалися історики, етнографи, психологи та соціологи. Зокрема, М. Грушевський розглядав батька як носія моральної та історико-культурної традиції, який передає наступним поколінням знання про історію, звичаї та соціальні норми. Він наголошував, що авторитет батька ґрунтується на його здатності поєднувати матеріальне забезпечення сім'ї з вихованням дітей у дусі відповідальності, честі та національної свідомості. Батько в його концепції виступає фігурою, яка не лише контролює, а й формує моральні орієнтири та соціальні стандарти поведінки [10].

Іван Франко, у своїх етнографічних та літературних дослідженнях, акцентував увагу на патріархальному авторитеті батька, який проявлявся у повсякденному житті родини через наставництво, дисципліну та передачу практичних знань. Він підкреслював, що авторитет батька формувался як поєднання природної поваги, морального авторитету і традиційних обов'язків, і

саме він визначав внутрішній порядок сім'ї, забезпечуючи стабільність і цілісність родинних відносин. Франко також звертав увагу на те, що авторитет батька впливає на формування характеру та соціальної поведінки дітей, закладаючи основи майбутньої самостійності та відповідальності [26].

Етнограф Ф. Вовк описував українську селянську родину, підкреслюючи, що батько виконує ключову роль у формуванні соціальної поведінки дітей та підтриманні внутрішнього порядку сім'ї, а В. Гнатюк, вивчаючи народні звичаї, акцентував увагу на авторитеті батька як носія родинних і культурних традицій, які визначають моральні та соціальні норми поведінки дітей [17].

У сучасних українських дослідженнях увага переміщується від формальної влади батька до його активної участі у соціалізації та емоційному розвитку дітей, а відтак вивченням окремих аспектів батьківського авторитету займаються переважно науковці-психологи та соціологи (О. Балакірєва, Т. Говорун О. Кононенко, О. Кравченко, Т. Надвинична, А. Фурман та ін.). Вони досліджують сучасні моделі батьківської участі, вивчають роль батька у формуванні партнерських стосунків у сім'ї, аналізують трансформації сімейних ролей в сучасній Україні, зокрема питання, що стосуються зміни авторитету батька у різних типах сімей.

Таким чином, сучасний авторитет батька є багатовимірним і включає статусні, психологічні, культурні та соціальні компоненти. Історично роль батька трансформувалася від патріархальної влади до партнерської та емоційно активної моделі. Для збереження авторитету у сучасній сім'ї батько має бути не лише матеріальним забезпечувачем, а й емоційно залученим учасником виховання дітей, партнером для матері та носієм моральних і соціальних цінностей. Ця трансформація підкреслює необхідність системного наукового дослідження сучасного батьківства та його впливу на соціалізацію і психологічний розвиток дітей.

Аналіз досліджень та інтерв'ю з українськими сім'ями свідчить, що роль батька у сучасній родині значно змінилася порівняно з традиційною патріархальною моделлю. Згідно з отриманими даними [23], повсякденне життя дітей здебільшого контролює мати, тоді як батьки часто відслідковують події у житті дітей у вечірній час або через дзвінки протягом дня. Проте активні, залучені батьки прагнуть бути повністю поінформованими та брати участь у

повсякденних справах родини, включаючи догляд за дітьми, приготування до навчання, організацію дозвілля та виконання домашніх обов'язків. У вихідні та під час відпочинку такі батьки намагаються максимально брати участь у сімейному житті, організовуючи спільні прогулянки, поїздки та відпочинок, що формує більш міцний емоційний зв'язок із дітьми та дружиною. Водночас батьки, які формально виконують свої обов'язки і зосереджуються на власних справах, забезпечують матеріальну підтримку сім'ї, але їхня відсутність у повсякденному житті дітей нерідко спричиняє конфлікти, емоційне дистанціювання та навіть загострення проблем у шлюбі.

Дослідження також показують, що сімейні свята та відпочинок залишаються важливим чинником формування авторитету батька. У родинях, де батько активно бере участь у житті дітей, конфліктів через його недостатню залученість майже не виникає, а дружини оцінюють їхню участь навіть вище, ніж самі батьки. У сучасних умовах роль батька трансформується: він перестає бути лише формальним «господарем» і джерелом матеріального забезпечення, а стає партнером у вихованні дітей, моральним орієнтиром і емоційною підтримкою. При цьому спостерігається поділ ролей: матері здебільшого виконують рутинний контроль повсякденного життя дітей, тоді як батьки беруть участь у вирішенні глобальних завдань та активно включаються у виховання і дозвілля за можливості.

Аналіз відносин батьків і дітей засвідчує, що сучасне батьківство характеризується значним розширенням ролей батька і глибиною його емоційного залучення у життя сім'ї. Більшість батьків радіє появі дітей, проте існують ситуації, коли народження малюка стає несподіванкою або небажаним, що може впливати на рівень їхньої участі у вихованні. Водночас активне сприйняття батьківських обов'язків, усвідомлення відповідальності та підтримка з боку дружини і родичів сприяють формуванню глибоких відносин із дітьми та розвитку батьківських почуттів [1; 7]. Практика показує, що регулярне спілкування та участь батька у догляді за дитиною з раннього віку сприяє формуванню міцних емоційних зв'язків, які зберігаються протягом життя.

Батьки бачать своє головне завдання у забезпеченні дитині почуття опори та захищеності, моральної та соціальної орієнтації, а також у формуванні образу чоловічого поведінкового зразка. Для сина це зразок для наслідування, для дочки

– критерій для порівняння. Крім того, батько виступає дисциплінарним і радником, до якого діти звертаються у важливих життєвих ситуаціях. Хоча більшість повсякденних рішень і контролю здійснює мати, батько бере участь у глобальних питаннях виховання, навчання та соціалізації, а його думка є авторитетною навіть при фізичній відсутності.

Також сучасні батьки свідомо намагаються поєднувати професійну діяльність з активною участю у житті родини: вони змінюють роботу або графік, щоб більше часу проводити з дітьми. Дослідження показують, що внесок батька у виховання дітей особливо проявляється у розвитку інтелектуальних та особистісних якостей, забезпеченні душевного комфорту і, за потреби, матеріальної підтримки [23]. Важливо, що сучасні батьки демонструють гнучке реагування на потреби дітей: дівчаток часто «заласкують», проявляючи ніжність, а для синів основним є словесне заохочення та приклад мужності.

Що стосується авторитету, батько залишається ключовою фігурою в сім'ї: він поєднує роль «господаря», морального та соціального орієнтира, допомагає дитині засвоювати соціальні норми та приймати важливі життєві рішення. Його авторитет ґрунтується не лише на матеріальній підтримці, а на здатності бути опорою, захисником і наставником. Діти та дружини оцінюють активну участь батька як високовартісну і важливу для гармонійного розвитку сімейних відносин.

У сучасних українських сім'ях помітна чітка тенденція до егалітарної, або партнерської, моделі сім'ї, де більшість рішень приймаються спільно подружжям. Особливо це характерно для міських родин, що підтверджується даними соціологічних досліджень. При цьому вирішення дрібних побутових питань та щоденної «рутини» зазвичай залишається на матері. Це пояснюється як зайнятістю батька, так і практичними міркуваннями щодо організації життя сім'ї: навіть молоді чоловіки усвідомлюють доцільність передавання дрібних завдань дружині. Рівень поінформованості батька про повсякденне життя дітей значною мірою залежить від прагнення матері інформувати його, а також від власного бажання батька бути залученим.

Більшість жінок у досліджуваних сім'ях вважають чоловіка головою родини. Іноді чоловіки демонстративно називають главою дружину, проте при цьому важливі функції, пов'язані з авторитетом і прийняттям ключових рішень,

залишаються за ними. Так звана «двоголова» структура сім'ї означає лише, що повсякденні питання передаються матері. Авторитет обох батьків взаємопов'язаний: матір підтримує авторитет батька через своє постійне спілкування з дітьми та посилення на його рішення, наприклад, формулювання «папа так сказав» або «потрібно порадитися з татом». Така практика не лише зміцнює авторитет батька, а й полегшує щоденне управління сімейними справами для матері.

Водночас авторитет матері формується природним шляхом, оскільки вона проводить більше часу з дітьми, є першим контактом у повсякденних проблемах і часто коригує власний робочий графік, щоб бути присутньою в житті дітей. Деякі батьки активно підтримують матір, беручи на себе догляд за дітьми або дозволяючи дружині мати особистий простір та займатися позасімейними справами. Взаємна підтримка батьків формує стабільну систему взаємовідносин, де авторитет батька не зменшується через його фізичну відсутність у буденному житті, а навпаки – укріплюється завдяки свідомому залученню та посиленню його ролі через матері.

Таким чином, аналіз праць як зарубіжних, так і українських дослідників свідчить, що сучасне українське батьківство трансформувалося від традиційної патріархальної моделі, де батько був здебільшого формальним господарем і джерелом матеріального забезпечення, до багатовимірної ролі, що поєднує економічну, соціальну, моральну та емоційну функції. Авторитет батька тепер визначається не лише статусом або традицією, а його активною участю у вихованні, емоційною підтримкою, здатністю до наставництва і формування життєвої та соціальної компетентності дітей. Така трансформація сприяє більш гармонійним, партнерським і стабільним сімейним відносинам, а також глибокій емоційній прив'язаності між батьком і дитиною.

1.2 Батьківство як соціально-психологічна категорія: значення та роль

Кожна людина реалізує себе в різних життєвих ролях, і батьківство є однією з таких граней самореалізації як для жінок, так і для чоловіків. У повсякденному житті ми рідко замислюємося над цим, але для чоловіка реалізація себе як батька є настільки ж важливою, як досягнення професійного успіху, матеріального благополуччя, суспільного визнання та високого соціального статусу.

Батьківство має особливий сенс, який поєднує особистісні, соціальні та культурні виміри життя.

Сенс батьківства можна розглядати в кількох позицій. По-перше, батьківство є однією з форм самореалізації чоловіка, яка дозволяє йому відчувати повноту життя, самоповагу та особистісне зростання. Чоловіки, реалізуючи себе як батьки, порівнюють власні досягнення з досягненнями інших, що формує їхню самоідентифікацію та відчуття виконаного обов'язку.

По-друге, батьківство має значний соціальний і виховний вимір. Батько передає дітям моральні та культурні цінності, життєві установки, норми поведінки і соціальні ролі, допомагаючи формувати їхню особистість і соціальну компетентність. Науковці відзначають, що активна участь батька у вихованні дітей позитивно впливає на розвиток емоційної близькості між батьком і дитиною, сприяє формуванню впевненості у собі та стабільності психоемоційного стану дитини.

По-третє, у соціально-психологічному вимірі важливим є авторитет батька. Він проявляється як добровільне підпорядкування та довіра дитини до батька, що не ґрунтується на примусі, а на визнанні його компетентності, моральних якостей і життєвого досвіду. Науковці підкреслюють, що авторитет батька формується у взаємодії з матір'ю та сімейним середовищем, і його вплив особливо відчутний у критичних ситуаціях та при соціалізації дитини.

Як зазначається в наукових джерелах сенс завжди пов'язаний не стільки з минулим, скільки з теперішнім і майбутнім, у яких втілюється синергетична сутність життя [28]. Це особливо важливо щодо дітей: інвестуючи в їхній розвиток, батьки створюють фундамент для майбутнього суспільства. З точки зору функціонального підходу існує так званий «громадський» сенс, який супроводжується створенням соціальних інститутів. Так, Т. Парсонс описує суспільство як впорядковану систему соціальних зв'язків і норм, засновану на свідомих діях індивідів, сенс існування яких полягає у виконанні функцій, необхідних для стабільності суспільства [60]. М. Вебер, своєю чергою, підкреслює, що сенси належать свідомості окремих індивідів, за допомогою яких вони інтерпретують дії інших людей, що дозволяє зрозуміти унікальні значення індивідуальної поведінки [64]. У контексті батьківства ці підходи

взаємодоповнюють один одного: особистісні мотиви та сенси батька гармонійно поєднуються з вимогами соціального інституту сім'ї.

Історичний контекст показує, що сенс батьківства змінювався з часом та зазнав значних трансформацій під впливом соціальних, економічних, культурних і політичних змін. Так, у традиційних доіндустріальних громадах батьківство, насамперед, мало економічний та репродуктивний сенс: діти розглядалися як ресурс для забезпечення старших членів родини та продовження роду. Авторитет батька був патріархальним і ґрунтувався на традиції та соціальному статусі чоловіка як господаря сім'ї. Виховання дітей і щоденні справи здебільшого виконувала мати, тоді як роль батька залишалася формальною та репрезентативною.

Так, у середньовіччі та ранньомодерний період батьківство почало набувати символічного значення [24]. Народження сина мало не лише економічну, а й символічну функцію – передавалося ім'я, спадщина та родовий титул, а батько виступав моральним зразком і вихователем норм поведінки. Індустріалізація XIX-початку XX століття додала батьківству роль годувальника та соціального вихователя, відповідального за матеріальний добробут родини, одночасно розширюючи його участь у моральному та освітньому вихованні дітей. Хоча патріархальні моделі залишалися домінуючими, з'являлися перші ознаки емоційної участі батька у житті дітей.

У XX столітті та сучасності сенс батьківства став багатовимірним. Він поєднує економічну підтримку, соціальне виховання, передачу культурних і моральних цінностей та емоційне партнерство з дітьми. Значно зросла роль батька у прямому вихованні та емоційній підтримці, особливо в партнерських сім'ях. Авторитет батька вже не ґрунтується лише на традиції або статусі, а формується через активну участь у житті родини, турботу про дітей та співпрацю з матір'ю.

Соціокультурні зміни, глобалізація та демократизація сімейних відносин ще більше посилюють значення емоційної доступності батька, його рівноправної участі у вихованні та передачі гендерних і моральних моделей поведінки. Сучасний батько виступає не лише годувальником, а й активним учасником виховання, моральним наставником і емоційною опорою для дітей, що суттєво відрізняється від традиційного патріархального образу.

Для розуміння сенсу «бути батьком» важливим є підхід, який визначав сенс як відношення між суб'єктом і об'єктом або явищем дійсності, що визначається місцем об'єкта у житті суб'єкта, виділяє його у світі та втілюється у психічних структурах, які регулюють поведінку суб'єкта щодо цього об'єкта. У контексті батьківства це означає, що соціолог може визначити, яке місце займають діти в житті батька, як формується його взаємодія з ними, а також як реалізується його роль у різних сферах життя [20].

Отже, соціально-психологічний вимір батьківства охоплює як особистісну реалізацію, так і передачу соціальних, культурних та економічних цінностей. Батьківство є одночасно внутрішньою цінністю для чоловіка, способом самореалізації та важливим соціальним інститутом, що визначає майбутнє дітей і суспільства загалом.

Насамперед, батьківство має глибокий антропологічний і біологічний вимір, оскільки воно пов'язане з продовженням і підтриманням життя. Це основна біологічна функція будь-якої живої істоти – забезпечити збереження виду та розвиток майбутніх поколінь. У ширшому сенсі батьківство визначає наше особисте та колективне майбутнє, формуючи фундамент для існування суспільства та людства в цілому. Важливо зазначити, що більшість чоловіків усвідомлюють цей аспект батьківства ближче до сорока років; молоді чоловіки рідше замислюються над проблемою продовження роду, зазвичай діти народжуються, бо так прийнято або цього хоче дружина. Проте саме батьківство змінює чоловіче світосприйняття, усвідомлення відповідальності та сенсу життя [13].

На особистісному рівні батьківство приносить чоловікові відчуття повноти життя та самореалізації. Чоловіки часто оцінюють себе через порівняння з іншими, а виконання батьківських обов'язків дає їм почуття власної значущості та задоволення від виконаного обов'язку. Батьківство стає однією з ключових сфер самореалізації, допомагає відчуті цінність власного внеску у життя родини та суспільства.

З цієї позиції батьківство досліджували представники різних наукових напрямків – соціологи, антропологи, історики, психологи. Так, біологи підкреслюють, що участь батька у вихованні дітей підвищує шанси потомства на виживання та успішну соціалізацію. Зокрема, роботи Джеймса Брауна і Роберта

Тріверса у 1970–1980-х роках показали, що турбота батька підвищує виживаність дітей у приматів і людських популяціях, а також сприяє формуванню стабільних соціальних зв'язків у групі. Тріверс розробив концепцію «еволюційної теорії батьківської інвестиції», пояснюючи, чому батьківська турбота є еволюційно вигідною [59].

З антропологічної точки зору батьківство вивчалось як соціокультурне явище, що забезпечує передачу знань, цінностей, норм і традицій від покоління до покоління. Класики антропології, такі як Клод Леві-Стросс, аналізували роль батька у структурі сім'ї та суспільства, зокрема в контексті родових і кланових відносин. Він підкреслював, що батьківство формує культурну ідентичність, соціальні норми та механізми передачі спадщини [56].

У психології Дж. Боулбі (теорія прив'язаності) та Жан Піаже (когнітивний розвиток) досліджували, як присутність батька впливає на емоційний і психосоціальний розвиток дитини. Було встановлено, що батько як емоційна опора формує безпечну прив'язаність, сприяє розвитку соціальних навичок та самостійності [33; 61].

Соціально-духовне значення батьківства проявляється у формуванні особистісних і моральних цінностей у дітей. Отець дарує дітям любов, підтримку і виховання, яке нерідко відрізняється від материнського. Якщо любов матері зазвичай безумовна, то любов батька часто поєднана з очікуваннями та вимогами, що формує у дитини почуття відповідальності та цінності власних досягнень. Проте, коли чоловік визнає дитину «своєю», його підтримка стає безумовною, і він виступає надійною опорою, «стілкою за спиною», від якої дитина може відштовхуватися у розвитку. Відсутність такої підтримки негативно впливає на емоційне та психологічне благополуччя дитини.

Трансляція цінностей і традицій є важливою частиною соціально-духовного змісту батьківства [9]. Батьки передають дітям не лише знання, але й досвід, способи сприйняття світу, моральні та культурні установки. Сильним мотивом для чоловіків є бажання передати нащадкам те, що отримали самі від попередніх поколінь. Діти критично обробляють цю інформацію та засвоюють її залежно від довіри до батька. Активне батьківство включає участь у вихованні та навчанні дітей, що формує у них соціальні навички, моральні орієнтири та духовну зрілість.

У філософії та соціології питання соціально-духовного значення батьківства досліджували такі науковці, як Макс Вебер, який розглядав соціальні дії й інститути через призму цінностей і смислів, що формуються свідомістю індивіда. Вебер підкреслював, що сім'я є інститутом передачі культурних і моральних норм, а батьківство – ключовим агентом соціалізації та виховання дітей у дусі певних цінностей.

Соціологи Петер Бергер і Томас Лукман у своїй концепції «соціальної реальності» наголошували на ролі сім'ї як основного середовища соціалізації, де батьки передають дітям не лише знання, але й моральні установки, духовні цінності та культурні традиції [32; 57]. Вони показали, що батьківство відіграє центральну роль у відтворенні суспільних норм і підтримці соціальної стабільності.

У психології значення соціально-духовного аспекту батьківства досліджували Е. Фромм і А. Адлер [29; 41], підкреслюючи важливість батьківського виховання у формуванні моральної свідомості, соціальної відповідальності та самореалізації особистості. Фромм вважав, що батько здатен навчити дитину любові, відповідальності та здатності до самостійного прийняття рішень, тоді як Адлер підкреслював роль батька у формуванні цілеспрямованості, почуття власної значущості та соціальної компетентності.

Антропологи та культурологи також досліджували соціально-духовний сенс батьківства, акцентуючи увагу на передачі культурних кодів, традицій і ритуалів, які допомагають дитині інтегруватися у соціум та усвідомити свою ідентичність у родині та суспільстві. Наприклад, Клод Леві-Стросс вивчав сім'ю як структурну основу соціальної організації та механізми передачі культурних і моральних норм через покоління [56].

Гендерні значення батьківства. Ставлення батька до синів і доньок відрізняється, але не у побутовому сенсі «кого люблять більше», а з точки зору того, яке місце займає дитина у життєвих пріоритетах та ціннісних орієнтаціях чоловіка. Щодо сина батько передає власну духовну та соціальну сутність, чоловічі знання, навички, способи мислення та поведінки. Вимоги до хлопчиків жорсткіші та «нормативніші», за відхилення від них відповідальність суворіша, що готує сина до самостійного життя та здатності відповідати за свої дії.

Дівчатка отримують від батька особливу підтримку й зворотний зв'язок, формуючи власну жіночу самооцінку, яка допомагає впевнено йти по життю та робити правильний вибір. Водночас вони засвоюють модель чоловічої поведінки лише завдяки прикладу батька, тоді як багато аспектів «жіночої ролі» передає мати. Тобто батько виступає важливим агентом гендерного виховання, допомагаючи сину освоїти відповідальність і компетентність, а доньці – впевненість і критичне оцінювання соціальних ролей.

У соціології та психології гендерні аспекти батьківства досліджували Е. Фромм та А. Адлер, які підкреслювали роль батька у формуванні у сина навичок і поведінки, характерних для чоловіка, а для дочки – як еталону чоловічої моделі для формування самооцінки та вибору майбутнього партнера. Фромм розглядав батька як носія соціальних і моральних норм, що допомагає дитині інтегруватися у суспільство відповідно до її гендерної ролі.

Соціологи П. Бергер і Т. Лукман наголошували на тому, що сім'я є основним середовищем, де діти засвоюють соціальні ролі та гендерні норми. Вони показували, що батьківство включає не лише догляд і матеріальне забезпечення, а й трансляцію культурно зумовлених гендерних моделей поведінки, очікувань і норм.

У феміністській та гендерній антропології вивчення батьківства як інструменту гендерної соціалізації проводили такі дослідники, як Сюзан Фаллард і Джудіт Батлер, які акцентували увагу на впливі батька на формування у дитини розуміння гендерних ролей та норм. Вони підкреслювали, що батько через власні дії і взаємодію з дітьми демонструє, що означає бути чоловіком, а також формує очікування щодо жіночої поведінки через взаємодію з дочками.

Емпіричні дослідження сучасних соціологів і психологів показують, що активна участь батька у вихованні дітей різних статей формує у дітей стійкі гендерні моделі, підвищує їхню самооцінку та соціальні компетенції. Сучасні батьки все частіше усвідомлюють необхідність бути прикладом для обох дітей, що зменшує стереотипні обмеження та сприяє формуванню партнерських взаємин у сім'ї.

Таким чином, гендерний сенс батьківства охоплює соціальну, культурну і психологічну функцію, спрямовану на формування гендерної ідентичності, передачу ролей та норм, а науковці підкреслюють його значущість як для

розвитку особистості дитини, так і для трансформації сімейних моделей у сучасному суспільстві.

Узагальнена схема сенсів батьківства представлена в таблиці 1.

Таблиця 1.

Узагальнена схема сенсів батьківства

Тип сенсу	Основні характеристики	Вплив на дитину та сім'ю	Дослідники / автори
Антропологічний та біологічний	Продолження роду, виживання нащадків, підтримка життя як виду. Біологічна функція.	Підвищує шанси на виживання, формує базову соціалізацію, закладає репродуктивні та соціальні навички.	Дж. Тріверс, Дж. Браун, К. Леві-Стросс
Соціально-психологічний	Батько як агент соціалізації, носій норм, цінностей і культурних традицій.	Формує емоційні зв'язки, моральну свідомість, соціальні навички та самооцінку дітей.	Ж.Т. Тощенко, Т. Парсонс, М. Вебер
Соціально-духовний	Передача духовних, моральних і культурних цінностей; формування світогляду та соціальної відповідальності.	Виховання етичної та моральної свідомості, передача традицій і норм, зміцнення соціальної стабільності.	М. Вебер, П. Бергер, Т. Лукман, Е. Фромм, А. Адлер, К. Леві-Стросс
Гендерний	Передача гендерних ролей та моделей поведінки; формування чоловічої та жіночої ідентичності; різні вимоги до синів і дочок.	Допомагає дітям усвідомити гендерні ролі, формує самооцінку, навички та соціальні очікування; сприяє партнерським моделям у сім'ї.	Е. Фромм, А. Адлер, П. Бергер, Т. Лукман, С. Фаллард, Дж. Батлер
Особистісний / психологічний	Самореалізація батька, задоволення від батьківства, розвиток власної ідентичності, відчуття повноти життя.	Підвищує емоційну залученість батька, формує міцні емоційні зв'язки, сприяє повноцінній сімейній взаємодії.	Д. Боулбі, Ж. Піаже, Е. Фромм, А. Адлер
Соціально-економічний	Матеріальне забезпечення сім'ї, передача власності та ресурсів, організація побуту.	Формує економічну стабільність, забезпечує базові потреби дітей, передає цінності праці та відповідальності.	Е. Фромм, П. Бергер, Т. Лукман

Отже, сенс батьківства є багатовимірним феноменом, який об'єднує біологічні, соціальні, психологічні, духовні та гендерні аспекти. Він включає не лише продовження роду та матеріальне забезпечення, а й соціалізацію, передачу моральних і культурних цінностей, формування гендерної ідентичності та особистісне самовираження батька. Науковці різних дисциплін підкреслюють, що ефективне батьківство є синтезом усіх цих сенсів: батько виступає як

емоційна опора, агент соціалізації, носій культурних традицій та приклад для наслідування. У сучасних умовах українських сімей роль батька трансформується: він стає більш активним у вихованні дітей, прагне партнерських відносин у родині та поєднує соціально-духовні, психологічні та практичні функції, що забезпечує всебічний розвиток дитини і зміцнює сімейні зв'язки.

Висновок до розділу 1.

Авторитет батька – це комплексний соціально-психологічний феномен, що поєднує владу, вплив, довіру та суспільне визнання. Сучасний батько все більше виступає як активний учасник виховання, емоційний партнер і носій моральних цінностей, а не лише матеріальний забезпечувач. Батьківство має багатовимірний характер, поєднуючи особистісну самореалізацію чоловіка та важливу соціальну функцію. Його авторитет базується на довірі, взаємодії та компетентності, що сприяє гармонійним сімейним стосункам і розвитку дітей. Таким чином, батьківство є ключовим фактором формування особистості дитини і стабільності суспільства.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКОЇ РОЛІ У СІМ'ЯХ РІЗНИХ ТИПІВ

2.1. Роль батька в розлучених сім'ях: виклики та перспективи

Сучасне українське суспільство характеризується значною різноманітністю сімейних форм, що зумовлює відмінності у реалізації материнства й батьківства. Структурні трансформації сім'ї стали результатом як соціокультурних змін, так і впливу економічних та демографічних чинників. Сьогодні можна виокремити кілька найбільш поширених варіантів сімейних структур.

Найбільш традиційною залишається сім'я з двома батьками – матір'ю та батьком і рідними дітьми. Однак дедалі більш поширеними стають так звані змішані або зведені сім'ї, де один із подружжя є біологічним батьком чи матір'ю, а інший – вітчим або мачуха. У таких родинах можуть з'являтися спільні діти, а інколи обидва партнери мають дітей від попередніх шлюбів. Варто наголосити, що далеко не всі такі союзи мають офіційну реєстрацію, однак і вони виконують функції сім'ї, забезпечуючи виховання та соціалізацію дітей.

Окрему категорію становлять неповні сім'ї, де дитину виховує лише один із батьків. У таких випадках часто значну роль у житті дитини відіграють інші родичі – бабусі, дідусі або старші члени родини, які беруть участь у догляді та вихованні. Значна частина таких сімей формується після розлучення, коли дитина зазвичай залишається з матір'ю, а батько бере участь у вихованні залежно від домовленостей і рішень суду. Згодом ситуація може змінюватися, адже один чи обидва колишні партнери вступають у нові шлюби, утворюючи зведені сім'ї.

Окрему групу становлять сім'ї з прийомними або усиновленими дітьми. Інститут прийомного батьківства поступово зміцнюється в Україні, що пов'язано як із соціальною політикою держави, так і з усвідомленням суспільством необхідності забезпечення дитині повноцінних умов життя поза межами інтернатних закладів. Прийомні сім'ї неодноразово ставали предметом дослідження соціологів та педагогів, які відзначають, що попри труднощі інституалізації цього явища, саме сімейне виховання є значно ефективнішим для розвитку та соціалізації дитини, ніж перебування в закритих установах.

Таким чином, сучасна українська сім'я постає у багатьох структурних формах, що відображає тенденцію до зміцнення сімейних відносин. Ця різноманітність зумовлює і багатовимірність батьківства, оскільки роль батька може реалізовуватися по-різному: як у традиційній нуклеарній сім'ї, так і в

неповній, зведеній чи прийомній родині. Відповідно, батьківство сьогодні набуває не лише біологічного, а й соціального, правового та культурного вимірів, що потребує подальшого комплексного дослідження.

За останні п'ять років в Україні чітко простежується динаміка, що відображає глибокі соціальні трансформації у сфері сімейних відносин. Кількість нових шлюбів поступово зменшується, тоді як кількість розлучень, навпаки, має тенденцію до зростання. Якщо у 2021 році було зареєстровано близько 214 тисяч шлюбів, то вже у 2023 році їхня кількість скоротилася до 186 тисяч, а у 2024 році – до 150,2 тисяч, що на 19,3% менше, ніж у попередньому році. Одночасно з цим, кількість офіційних розлучень, зареєстрованих через органи ДРАЦС, у 2024 році зросла до 34,3 тисяч, що на 42,2% перевищує показники 2023 року. У першій половині 2024 року кількість розлучень була майже у півтора рази більшою, ніж за аналогічний період 2023-го, і на 18% більшою, ніж у 2021 році [11].

Такі зміни значною мірою пояснюються впливом війни, яка створила безпрецедентний рівень стресу, призвела до роз'єднання багатьох родин через вимушену міграцію, мобілізацію та втрати, а також загострила економічні труднощі. Водночас трансформація суспільних цінностей і культурних моделей шлюбно-сімейних відносин також відіграє суттєву роль. Якщо раніше шлюб у суспільній свідомості розглядався як обов'язкова життєва норма, то нині все більше значення набуває якість стосунків, рівень емоційної підтримки та партнерська взаємодія. У тих випадках, коли очікування від шлюбу не справджуються, пари частіше обирають шлях розлучення.

Важливим є й економічний чинник: нестабільність на ринку праці, зниження доходів, зростання витрат та невизначеність майбутнього стають каталізаторами конфліктів у сім'ях. Крім того, юридичні та інституційні зміни спростили процес укладання шлюбів (зокрема через цифрові сервіси), що з одного боку робить інститут шлюбу доступнішим, але з іншого — може зменшувати його вагу як життєвого вибору.

Водночас статистика демонструє і певну асиметрію: на одне розлучення у 2024 році припадало близько 4,4 шлюбів, однак у ряді регіонів цей показник є значно нижчим (3,3–3,6), що свідчить про регіональні відмінності у ставленні до інституту сім'ї. Варто також враховувати, що офіційна статистика включає лише розлучення, зареєстровані через ДРАЦС, тоді як чимало розривів відбувається у судовому порядку, особливо якщо йдеться про сім'ї з дітьми [11]. Таким чином, реальний рівень розлучуваності може бути ще вищим.

В Україні після розлучення більшість дітей залишаються проживати з матір'ю. За статистикою судових рішень і практики органів опіки та піклування понад 80–85% випадків закінчуються тим, що саме мати визнається основним опікуном. Батько отримує право на участь у вихованні, визначене часом і формами спілкування з дитиною, проте фактичне щоденне проживання дитини здебільшого прив'язане до матері.

Така тенденція має історичні та соціокультурні корені: суспільна свідомість традиційно розглядає матір як основного вихователя, а батька – як фінансового утримувача. Водночас у сучасному українському суспільстві спостерігаються поступові зрушення. Зростає кількість випадків, коли діти після розлучення залишаються з батьком, особливо якщо мати виїхала за кордон, веде асоціальний спосіб життя, не має належних житлових умов або ж сама відмовляється від виховання. Крім того, набирає поширення практика спільної опіки, коли батьки на договірних засадах узгоджують графік перебування дитини в обох сім'ях.

Законодавчо це питання регулюється Сімейним кодексом України [22]. Згідно зі ст. 141–157, після розлучення батьки мають рівні права та обов'язки щодо дитини, а рішення про те, з ким вона буде проживати, ухвалюється або за домовленістю між батьками, або судом з урахуванням висновку органів опіки та піклування, а також думки самої дитини (якщо їй виповнилося 10 років). Суд при цьому бере до уваги умови проживання, матеріальне становище, моральний образ життя, рівень прив'язаності дитини до кожного з батьків.

Сучасна судова практика засвідчує тенденцію до поступового вирівнювання ролей: батьки частіше починають наполягати на праві залишати дитину з собою або на запровадженні рівноправної участі у вихованні. Проте поки що домінуючим залишається материнський сценарій опіки.

Таким чином, нині в Україні зберігається традиція того, що дитина після розлучення залишається з матір'ю, однак сучасні соціальні умови, посилення ролі батьківства та зміни в законодавчій і судовій практиці сприяють поступовому зростанню частки випадків, коли батько стає основним опікуном чи реалізується модель спільного виховання.

Для всебічного аналізу проблеми адаптації дитини до розлучення батьків доцільно виокремити основні чинники, що суттєво впливають на цей процес [14].

1. Вік дитини

Одним із ключових факторів, який визначає, наскільки дитина спроможна адаптуватися до змін у сімейному житті, є її вік. Дошкільнята та діти молодшого

шкільного віку зазвичай легше переживають розлучення, адже ще не повністю розуміють суть подій, що відбуваються. Натомість підлітки реагують на розрив у родині набагато гостріше, оскільки вже мають сформовану емоційну сферу, здатність до аналізу ситуації, а також часто – власну думку щодо конфлікту між батьками.

Варто також зазначити, що юридичне оформлення розлучення (у випадку офіційно зареєстрованого шлюбу) та фактичне припинення подружнього співжиття не завжди збігаються в часі. Тому під поняттям «розлучення» слід розуміти не лише юридичний процес, а й розрив подружніх стосунків, який проявляється у виїзді одного з батьків із дому, зміні місця проживання чи поступовому емоційному віддаленні між подружжям.

Цікавим є той факт, що діти рідко можуть точно пригадати момент розлучення батьків. Часто вони дають нечіткі відповіді на запитання: «Скільки тобі було років, коли батьки розлучилися?» Це може свідчити про те, що для них важливі не стільки формальні дати, скільки події, які передували чи супроводжували розрив — конфлікти, сварки, емоційна напруга. Невизначеність у відповідях також може бути формою захисту – небажанням відкривати глибокі переживання перед сторонніми.

2. Поведінка батьків та родичів

Не менш важливим чинником є модель поведінки, яку демонструють батьки та інші члени родини до, під час і після розлучення. Відкрите з'ясування стосунків, агресивна комунікація або ігнорування почуттів дитини можуть залишити в її психіці глибокий слід. Особливо травматичним для дітей є участь у конфліктах або коли їх ставлять перед вибором з ким залишитися. Подібні ситуації формують у дитини негативні установки щодо сімейних стосунків у майбутньому.

3. Емоційна прив'язаність до батьків

Ще одним вагомим аспектом є характер емоційного зв'язку дитини з кожним із батьків. Наймолодші діти, як правило, мають сильну прив'язаність до матері, і в разі її відсутності або розриву з нею переживають глибокий емоційний стрес. Проте це зовсім не означає, що стосунки з батьком не мають значення. Якщо дитина мала тісний зв'язок із батьком, то навіть після його виїзду з родини ця прив'язаність може зберігатися, а її розрив — викликати серйозні душевні потрясіння.

У багатьох випадках дитина сильніше переживає не сам факт розлучення, а

те, що йому передує – постійні сварки, напруга в домі, критика одного з батьків іншим. Часто дитина, особливо якщо проживає з матір'ю, починає сприймати її як жертву й відчувати потребу в захисті та підтримці, що може формувати одностороннє уявлення про ситуацію.

4. Характер розлучення та подальші стосунки.

Спокійне, зважене розлучення без конфліктів і взаємних звинувачень є менш травматичним для дитини. Якщо колишні подружжя зберігають повагу одне до одного та підтримують стабільний контакт із дитиною, її адаптація до нових життєвих обставин відбувається значно швидше і без глибоких психологічних наслідків.

Форма розлучення та стиль подальших взаємин між батьками визначають, якими будуть майбутні стосунки дитини з кожним із них. Спільне батьківство, навіть за умов роздільного проживання, створює сприятливе середовище для збереження емоційної стабільності дитини.

Умови, що впливають на адаптацію дитини до розлучення та на подальші стосунки з батьком, можна поділити на сприятливі та несприятливі. Важливим позитивним чинником є бажання самого батька зберігати контакт із дитиною, проявляти зацікавленість у спілкуванні та підтримці зв'язку. Саме на початковому етапі після розлучення ініціатива дорослого відіграє головну роль у побудові стосунків. Лише з часом, коли дитина підростає, її особистий інтерес і бажання спілкуватися з батьком починають мати вирішальне значення.

Не менш важливою є атмосфера у взаєминах між батьками після розлучення [18]. Якщо між ними зберігається взаємна повага і немає відкритого конфлікту, то мати, як правило, не лише не перешкоджає контактам дитини з батьком, а й заохочує їх. Така підтримка значно полегшує емоційну адаптацію дитини до нових умов. Додатково, позитивну роль відіграє відповідальне ставлення батька до своїх обов'язків. Йдеться не лише про матеріальне забезпечення, а й про регулярну участь у житті дитини, підтримку, інтерес до її справ і почуттів.

Водночас існує низка факторів, які ускладнюють збереження зв'язку між батьком і дитиною після розлучення. Перш за все, це фізична віддаленість: проживання в різних містах або селах значно ускладнює регулярне спілкування. Особливо це помітно у випадках, коли батько не проявляє ініціативи компенсувати цю відстань через онлайн-спілкування чи візити. Важливим деструктивним чинником є також вплив родичів, особливо матері. Її неприязнь або відкрито негативне ставлення до батька, яке вона транслює дитині, може

серйозно зруйнувати образ батька в її очах. Це створює внутрішній конфлікт, змушує дитину відчувати провину або обирати бік. Крім того, зайнятість батька, його постійна відсутність через роботу або особисті справи теж може стати на заваді емоційному зближенню.

Окремого розгляду потребує ситуація, коли після розлучення у батька з'являється нова сім'я та інші діти. Такий розвиток подій може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Якщо батько зберігає баланс між новими обов'язками та стосунками зі своєю дитиною від першого шлюбу, то це може дати дитині досвід інтеграції у розширену родину. Проте часто буває, що нова сім'я відсуває попередню дитину на другий план, що викликає в неї почуття покинутості та ревнощів.

У більшості випадків після розлучення дитина залишається проживати з матір'ю. Це рішення сприймається батьками як єдино можливий і "природний" варіант, що не потребує обговорення. Хоча іноді на короткий час дитина залишається з батьком або в населеному пункті, де він живе, такі ситуації є радше винятком і зазвичай швидко змінюються за ініціативою матері. Діти нерідко зазначають, що рішення про те, з ким вони житимуть, приймалося без урахування їхньої думки. Батьки ж, зокрема батько, рідко ставлять під сумнів такий розподіл і не прагнуть змінити вже усталену ситуацію. У результаті дитина продовжує жити з матір'ю, а стосунки з батьком залежать від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників, серед яких головними залишаються емоційний контакт, збереження довіри, бажання підтримувати зв'язок та участь у житті дитини навіть на відстані.

Потенційний стрес, який переживає дитина в ситуації розлучення батьків, часто значною мірою пом'якшується завдяки тому, що на початковому етапі батько зазвичай не зникає різко з її життя. У перші місяці після розриву контакт із батьком зберігається досить активно: зустрічі відбуваються регулярно, а батьки, навіть попри особисті образи, намагаються дотримуватись певного балансу заради дитини. Цей період може створити ілюзію стабільності, однак з плином часу ситуація здебільшого змінюється.

Подальші взаємини між дитиною та батьком можуть розвиватися за різними сценаріями. Один із можливих - сприятливий, коли розлучення відбулося без гострих конфліктів, які могли б травмувати дитину, а колишнє подружжя зберегло доброзичливі або принаймні конструктивні стосунки. У такій ситуації батько не уникає відповідальності, бере активну участь у житті дитини, а мати

не чинить перешкод спілкуванню [18]. Це створює передумови для збереження стабільного емоційного контакту.

Натомість у несприятливому варіанті розвитку подій маємо справу з конфліктним, "гучним" розлученням, під час якого дитина стає мимовільним свідком або навіть учасником затяжної ворожнечі між батьками. У подібних випадках батько може або повністю зникнути з життя дитини, або ж намагатися бачитися з нею, але наштотуватися на перешкоди з боку матері. Нерідко саме позиція матері стає вирішальною: вона або сприяє збереженню стосунків дитини з батьком, або, навпаки, ускладнює цей процес. На жаль, думку самої дитини часто ігнорують, її не запитують, чого вона хоче, які стосунки для неї важливі, а рішення приймаються без її участі.

Навіть за умови позитивного сценарію, частота зустрічей між батьком і дитиною з часом, як правило, знижується. Поступове згасання активної взаємодії часто пояснюється об'єктивними причинами: зміною життєвих обставин, створенням нової родини, зростанням зайнятості, або ж просто поступовим емоційним віддаленням. У підлітковому віці діти нерідко самі починають ініціювати відновлення стосунків із батьком, намагаючись налагодити з ним більш зрілий і довірливий контакт. Проте успішність такого відновлення багато в чому залежить уже не від матері, а від готовності самого батька відгукнутися на ініціативу дитини.

Аналіз динаміки стосунків дає змогу виокремити три основні етапи у розвитку взаємин між розлученим батьком і його дитиною. Перший етап – це період одразу після розлучення. Він характеризується регулярними зустрічами, високою емоційною залученістю батька, матеріальною підтримкою та намаганням зберегти контакт. У другий період відбувається поступове зниження частоти спілкування, зменшується участь батька у щоденному житті дитини, а іноді й матеріальна підтримка. Третій етап зазвичай настає в підлітковому або юнацькому віці дитини, коли вона сама починає проявляти ініціативу до відновлення зв'язку, шукає емоційної підтримки або поради у важливих життєвих питаннях – виборі професії, навчального закладу, побудові особистих стосунків [14].

Діти прагнуть бачити у батькові не лише джерело матеріальної підтримки, а насамперед – близьку людину, друга, наставника. Особливо сприятливо на стосунки впливає наявність спільних інтересів, хобі або просто здатність до відкритої й довірливої розмови. Сучасні діти, як правило, мають більш

прагматичне бачення сімейних відносин, тому, окрім емоційної підтримки, можуть сприймати батька і як додатковий ресурс, що забезпечує певні потреби.

На перших двох етапах після розлучення саме батьки формують рамки для розвитку стосунків. Від того, наскільки конструктивною є їхня комунікація, залежить, чи буде присутність батька в житті дитини повноцінною, чи обмежиться лише грошовими виплатами. Велике значення мають не тільки правові, а й емоційні, соціальні аспекти батьківства – почуття відповідальності, щире бажання брати участь у вихованні, хвилювання за майбутнє дитини, а також готовність підтримувати зв'язок із колишньою партнеркою задля спільного блага.

Суттєвий вплив на розвиток стосунків можуть мати й інші члени родини, насамперед бабусі й дідусі. Вони можуть як підтримати контакт, виступаючи посередниками, так і, навпаки, ускладнити ситуацію, якщо займають ворожу позицію до одного з батьків.

Не можна не згадати й про так звані "сімейні сценарії", які передбачають повторення подібних моделей поведінки у кількох поколіннях. У дослідженнях траплялися випадки, коли в родині спостерігалася певна спадковість у стилі розлучень: і бабуся, і мати розлучалися, і в обох випадках батьки втрачали зв'язок із дітьми. Існували й "чоловічі" лінії повторюваності розлучень, коли представники чоловічої статі в різних поколіннях залишали свої сім'ї та втрачали зв'язок із нащадками.

Таким чином, стосунки між батьком і дитиною після розлучення — це складний і багатофакторний процес, який залежить не лише від індивідуальних рішень, а й від культурних, соціальних та міжпоколінневих впливів. Підтримка, залученість і здатність до діалогу залишаються ключовими умовами збереження міцного емоційного зв'язку, навіть попри фізичну розлуку.

Як зазначалося раніше, сьогодні неповна сім'я не виняток, а досить поширене соціальне явище. За даними соціологічних досліджень, лише близько 15% респондентів не мають у своєму оточенні знайомих, які виховують дітей без одного з батьків. Більшість опитаних (56%) вважають, що діти, які зростають у неповних родин, загалом не відрізняються від тих, хто виховувався в повній сім'ї. Водночас 36% респондентів вказують на можливу емоційну та матеріальну вразливість таких дітей, акцентуючи увагу на тому, що вони можуть мати менше любові, підтримки й можливостей для повноцінного виховання [23].

У суспільній свідомості досі побутує думка, що життєвий успіх людини певною мірою залежить від структури родини, в якій вона виросла. Ті, хто самі зростали в повних сім'ях, схильні вважати, що діти з неповних родин рідше досягають високих результатів у житті. Проте ця точка зору не знаходить підтвердження серед тих, хто сам пережив досвід розлучення батьків: вони значно рідше погоджуються з таким стереотипом, підкреслюючи, що життєва успішність більше залежить від особистої мотивації, ніж від сімейної моделі.

Дослідження багатьох науковців підтверджують, що у дітей, які пережили розлучення батьків, соціалізаційна траєкторія має свої особливості. Вона не завжди набуває форм явної девіації, однак часто виявляється у вигляді затримки або, навпаки, передчасного засвоєння соціальних ролей, норм і цінностей. У таких дітей частіше спостерігаються затяжні емоційні кризи, труднощі з адаптацією до нових життєвих умов, що проявляються як у сімейному, так і в соціальному середовищі.

У процесі вивчення особливостей соціалізації дітей з неповних сімей було проаналізовано такі чинники, як структура родини, рівень освіти та професія батьків, ступінь їхньої участі в житті дитини, навчальна мотивація, коло спілкування, дозвілля, система цінностей, самооцінка та життєві орієнтири. Зібрані дані свідчать про те, що негативний вплив розлучення виходить за межі лише родинного простору. Його наслідки можуть проявлятися і в зниженні академічної успішності, втраті інтересу до навчання, низькій мотивації досягати поставлених цілей.

Для більшості підлітків навчання у школі сприймається як формальність, необхідна для дотримання загальноприйнятих соціальних норм. Їхня участь у навчальному процесі часто носить ритуальний характер – «усі ходять до школи, тому ходжу й я». Інтерес до окремих предметів або прагнення до знань, як правило, відсутні. Однак варто зазначити, що певною компенсацією емоційної нестачі для дітей із неповних сімей може стати тепле, довірливе ставлення з боку вчителів. Зменшення психологічної дистанції між учнем і педагогом, відкритість до неформального спілкування, гумор, підтримка, усе це набуває особливого значення для таких дітей.

У питанні професійного самовизначення більшість підлітків із неповних родин орієнтовані на здобуття середньої спеціальної освіти. Найчастіше вони планують вступати до коледжів, технікумів або професійних училищ. Вищу освіту розглядають лише одиниці, навіть попри те, що їхні батьки можуть мати

університетський диплом. Таку ситуацію підлітки пояснюють обмеженістю власних ресурсів: відсутністю впевненості у своїх силах, слабкою академічною підготовкою, нестачею матеріальної підтримки. Інколи вибір професії є продовженням сімейної традиції: наприклад, дівчина хоче стати перукарем, як її мама.

Дозвілля дітей, які зростають у неповних родин, також має певні відмінності. Найчастіше їхній літній відпочинок не передбачає поїздок, подорожей або участі в організованих дитячих таборах. Відсутність ресурсів на такі форми дозвілля пов'язується з матеріальними обмеженнями, з якими часто стикаються матері-одиначки.

Таким чином, соціалізація дітей у контексті розлучення батьків – процес, що вимагає особливої уваги з боку не лише родини, а й освітніх інституцій, психологічної служби та соціальних служб. Підтримка дитини в період після розлучення, створення сприятливого середовища для навчання й самореалізації можуть суттєво знизити ризики девіантної поведінки, допомогти з формуванням позитивної самооцінки та життєвої перспективи. Успішна соціалізація можлива навіть за умов неповної сім'ї – за умови відповідальної участі дорослих, емоційної підтримки й наявності орієнтирів для розвитку.

Однією з характерних рис інтересів та захоплень дітей, які зростають у неповних родин, є їхня переважна індивідуальність. Такі діти найчастіше обирають ті заняття, що дозволяють їм побути наодинці, зануритися у власні думки, емоційно розвантажитися та тимчасово абстрагуватися від повсякденних турбот. Хобі для них – не просто розвага, а спосіб зняти внутрішню напругу, знайти емоційний баланс, зайняти вільний час без потреби у великій соціальній взаємодії.

Через знижений рівень соціальної активності ці підлітки рідше беруть участь у колективних заходах, спортивних змаганнях чи гуртках, які передбачають фізичну активність. Їхні інтереси переважно зосереджені на спокійних, "тихих" заняттях – читання, малювання, музика, рукоділля, комп'ютерні ігри або перегляд фільмів. Це також можна розглядати як своєрідну форму емоційного самозахисту: перебування у звичному, контрольованому середовищі дає дитині відчуття безпеки.

Щодо соціальної взаємодії, більшість учнів із неповних родин загалом почуваються у класному колективі впевнено, не вирізняючись з-поміж інших. Проте їхнє коло спілкування, порівняно з однолітками з повних сімей, зазвичай

вужче, менш різноманітне й менш стабільне. Комунікація з ровесниками здебільшого відбувається в межах навчального середовища та носить формальний характер. Найчастіші теми розмов – це шкільне життя, взаємини з однокласниками й вчителями, а також обговорення сімейних питань. Такий обмежений простір спілкування часто зумовлений як емоційною обережністю самих підлітків, так і браком ресурсів для позашкільного дозвілля.

Окрему увагу привертає так званий "речовий світ" підлітків із неповних родин, тобто уявлення про бажані матеріальні об'єкти. Крім базових речей, на які вказують більшість дітей (власне житло, автомобіль), значна частина опитаних мріє мати сучасний мобільний телефон, ноутбук, фотоапарат, домашню тварину (собаку чи kota), власну кімнату, годинник. Ці бажання відображають як загальні підліткові потреби, так і прагнення до персонального простору, відчуття індивідуальної цінності, відокремлення від загального побуту, що часто буває обмеженим у неповній родині.

Уявлення про майбутнє у дітей із неповних сімей формуються теж зі своїми особливостями. Більшість підлітків бачать свою майбутню сім'ю як "я + партнер + одна-дві дитини". Вони рідко включають у цю модель бабусь, дідусів чи інших родичів. Це свідчить про прагнення до створення "ідеальної", на їхній погляд, повної та стабільної сім'ї, такої, якої їм самим бракувало. Іншими словами, для них сім'я стає центральною цінністю, а успіх у професійній сфері сприймається вже як засіб досягнення родинного щастя, а не як самоціль.

На відміну від однолітків із повних родин, які часто зосереджені на здобутті якісної освіти, побудові кар'єри та самореалізації, підлітки з неповних сімей у більшості випадків формують свої життєві пріоритети навколо ідеї "міцної сім'ї", в якій буде любов, стабільність і взаєморозуміння. Для них це стає своєрідним компенсаторним механізмом – прагненням відновити баланс, якого їм не вистачало в дитинстві.

Підсумовуючи, можна виділити кілька ключових рис соціалізації дітей, що зростають у неповних сім'ях. Це, зокрема, знижений рівень пізнавальної мотивації, обмежені професійні амбіції, схильність до індивідуального й часто замкнутого дозвілля, зменшене коло соціальних контактів, низька самооцінка, а також яскраво виражене прагнення до створення повноцінної сім'ї як головної життєвої мети. Саме ця мотивація – мати «нормальну родину», стає визначальною у їхніх життєвих стратегіях, іноді навіть переважаючи потребу в особистісному та професійному зростанні.

2.2. Зведені сім'ї та роль вітчима у вихованні дітей. Одинокі батьківство: соціально-психологічні особливості та ресурси.

Антропологиня Маргарет Мід у своїх дослідженнях підкреслювала, що в усіх культурах світу чоловіки з дитинства засвоюють через процес соціалізації уявлення про свою головну життєву місію – забезпечувати жінку та її дітей засобами для існування [58]. Це сприймається як універсальна норма, від якої можливі винятки лише у специфічних соціальних або релігійних контекстах, наприклад, у випадку чернечого способу життя або повного зречення від родини. Проте в сучасному світі ми дедалі частіше спостерігаємо ситуації, коли батьки уникають виконання обов'язків із матеріального утримання своїх біологічних дітей, зокрема ухиляються від сплати аліментів.

Водночас парадокс сучасного батьківства полягає в тому, що один і той самий чоловік, вийшовши з однієї родини, може взяти на себе батьківські обов'язки у новій, зокрема по відношенню до дітей, які йому не є біологічно рідними. Він може повністю включитися в життя нової сім'ї, забезпечуючи дітей від попередніх стосунків своєї партнерки – матеріально, емоційно та виховно.

Мід акцентує, що вибір жінки та дітей, яких чоловік утримує, визначається не біологією, а соціальним устроєм суспільства. Тобто чоловік, зазвичай, піклується про жінку, з якою проживає, та її нащадків, незалежно від того, чи є ці діти його власними, дітьми іншого чоловіка, родичами або навіть усиновленими [там само]. У деяких випадках у домі чоловіка можуть опинитися діти його родичів, сироти, або навіть діти від попередніх шлюбів його теперішньої дружини. Це свідчить про те, що роль батька має соціальний характер і не обов'язково пов'язана з кровною спорідненістю.

Цікаво, що в умовах сучасного соціального забезпечення частково функцію «годувальника» може брати на себе держава. Через систему соціальних виплат та допомоги держава підтримує дітей із неповних сімей, коштом платників податків. Таким чином, відповідальність за утримання та виховання дітей, формально покладена на батька, може колективно виконуватись суспільством. М. Мід навіть зазначала, що успішні та забезпечені громадяни незалежно від того, мають вони власних дітей чи ні – фактично стають соціальними батьками для багатьох чужих дітей, через свою участь в економічному житті держави.

У зв'язку з цим особливу увагу привертає феномен так званих зведених (змішаних) родин, або степфемілі [47; 52]. Це сім'ї, створені в результаті

повторного шлюбу одного або обох партнерів, у яких принаймні одна сторона має дітей від попередніх стосунків. Діти можуть як проживати разом із новою родиною, так і жити окремо, але в обох випадках зберігаються юридичні та емоційні зобов'язання стосовно виховання й матеріального забезпечення.

Якщо дитина мешкає разом із матір'ю (чи батьком) у новій родині, то новий партнер її батька або матері набуває статусу вітчима або мачухи. У таких ситуаціях формується нова модель батьківства, де біологічний зв'язок відходить на другий план, а на перший виходять соціальні ролі, психологічна підтримка та повсякденна участь у житті дитини.

На жаль, офіційна українська демографічна статистика не веде окремого обліку змішаних родин чи повторних шлюбів, що ускладнює точну оцінку масштабів явища. Проте за непрямими підрахунками, в середньому близько 60% шлюбів, які завершуються розлученням, мають спільних дітей. І приблизно третина всіх зареєстрованих повторних шлюбів включає хоча б одного з партнерів, який уже має дитину.

Згідно з останніми соціологічними дослідженнями, у зведених родин сьогодні проживає від 10 до 14% дітей. Ці дані підтверджуються й нашими власними спостереженнями: частка дітей, які мешкають із вітчимою або мачухою, є сталою, а потреба у дослідженні таких сімейних моделей дедалі зростає. Адже саме в таких родині формуються нові соціальні ролі, в яких "замінний" батько може відігравати надзвичайно важливу функцію – не тільки як годувальник, а й як приклад для наслідування, джерело емоційної стабільності та соціального визнання.

Таким чином, сучасне батьківство виходить далеко за межі традиційного уявлення про "біологічного тата". Вітчим, як соціальний батько, може повною мірою виконувати батьківські функції, якщо він приймає на себе відповідальність і бере активну участь у житті дитини. Це вимагає не лише особистої зрілості, але й підтримки з боку суспільства, школи, родини та держави.

Коли говорять про зведені сім'ї, мають на увазі переважно ті родини, де дитина живе з вітчимою, а не з мачухою. Це пояснюється тим, що після розлучення в Україні дитина зазвичай залишається з матір'ю – така практика соціально й юридично усталена. Іноді нові сім'ї утворюються через втрату одного з батьків, наприклад у випадках вдівства, але точних статистичних даних щодо таких сімей практично немає.

До теми зведених родин у вітчизняній науці зверталися небагато дослідників, але більшість з них зазначають, що дівчата найважче адаптуються до життя зі вітчимом: вони чутливо сприймають втрату біологічного батька, часто порівнюють його з вітчимом, мають меншу спрямованість на вступ до університету чи розвиток кар'єри, і їхня шкільна успішність зазвичай нижча, ніж у дівчат із повних або материнських сімей [24]. Водночас матері часто заважають вітчима брати участь у вихованні дітей, навіть коли вітчим готовий до цього, роль “повноцінного” батька не завжди визнається або підтримується.

Також більшість дослідників зауважують, що у хлопців із таких сімей можуть проявлятися ризикові поведінкові моделі, наприклад, більша схильність до алкоголю, якщо вони ростуть із вітчимом. Водночас більшість респондентів, незалежно від віку чи освіти, вважають, що вітчим може у деякій мірі замінити біологічного батька. Серед аргументів те, що чим молодша дитина, тим краще вона адаптується; що за відсутності біологічного батька або коли вітчим бере на себе батьківські функції, це може працювати; але при цьому багато хто зазначає, що на практиці це рідко буває без ускладнень.

Інші дослідження дають цікаве відхилення: молоді люди інколи більше довіряють вітчима, ніж своїм біологічним батькам. Це пояснюється тим, що вітчимами часто проявляють ініціативу у спілкуванні, прагнуть побудувати стосунки з пасинками чи падчерками, тоді як біологічні батьки не завжди приділяють достатньо уваги. Можливо, така різниця у сприйнятті пов'язана з часом проведення досліджень: за кілька десятиліть роль вітчимів і їхнє ставлення могли змінитися, стали більш активними чи помітними.

Таким чином, можна зробити висновок, що в певних умовах функцію батька може успішно виконувати вітчим. Деякі дослідники пояснюють це тим, що саме вітчим, на відміну від мачухи, частіше проживає разом із дітьми нової партнерки протягом тривалого часу. Саме спільне проживання і щоденна взаємодія формують уявлення про те, що він не просто присутній у житті дитини, а бере участь у її вихованні або навіть є тим, хто фактично виховав цю дитину [27, с. 82].

Чоловіки, які тривалий час живуть у повторному шлюбі з жінкою, що має дітей від попередніх стосунків, і активно долучаються до процесу виховання, нерідко встановлюють тепліші та більш довірливі стосунки з цими дітьми, ніж із власними біологічними дітьми з попереднього шлюбу. Це може бути наслідком регулярного спілкування, спільного побуту, емоційної залученості та підтримки.

Не варто при цьому применшувати роль матері – саме вона здебільшого створює сприятливу атмосферу для інтеграції чоловіка у нову родину. Її відкритість до партнерства у вихованні та готовність до спільної відповідальності за дітей стає важливим чинником успішної адаптації нової сім'ї.

Сьогоднішня ситуація в українському суспільстві свідчить про зменшення кількості випадків повного відторгнення чоловіками дітей своїх нових партнерок. Це дає змогу говорити про тенденцію до реального включення чоловіків у життя нової сім'ї, не тільки формально, а й емоційно та соціально [26, с. 106].

Батьки, які самостійно виховують дітей без участі матері, залишаються досить рідкісним явищем навіть у країнах Західної Європи та Північної Америки. У США та більшості європейських держав родини, де діти проживають лише з батьком, становлять близько 10–15% від загальної кількості неповних сімей. Наприклад, у Франції, яка вважається рекордсменом за цим показником, частка таких родин, де діти віком від 13 до 16 років проживають із батьком, становить приблизно 20%. При цьому ситуація у країнах Сходу кардинально інша: там традиційно діти після розлучення залишаються з батьком, і батьківські родини становлять до 20% усіх сімей [30; 35; 37 та ін.].

Уточнити точну кількість батьків-одинаків в Україні складно через обмеженість офіційної статистики. За оцінками правозахисної організації «Батьки і діти», в Росії нараховується близько 300 тисяч батьків, які самостійно виховують дітей. Інші джерела називають ще більші цифри — до 800 тисяч. Згідно з результатами Всеросійського перепису населення 2010 року, в країні було зареєстровано 226 334 домогосподарства, у яких батько самостійно виховує дитину або дітей віком до 18 років – це близько 10% від загальної кількості сімей з одним з батьків [11].

Однак ця цифра не враховує домогосподарства, де, окрім батька та дітей, проживають інші родичі, наприклад бабусі, дідусі чи інші члени родини, які також беруть участь у вихованні. Ці родини часто зараховують до категорії материнських або змішаних, що ускладнює точний облік. Крім того, існують так звані «формально повні» родини, де обидва батьки зареєстровані як подружжя, але на практиці мати фактично не бере участі у житті дитини, переклавши всі обов'язки на чоловіка.

Поширення батьківських родин зумовлене низкою соціальних і демографічних факторів. Серед них зростання кількості розлучень, зменшення

тривалості шлюбів, роздільне проживання подружжя, зростання рівня смертності, зниження впливу традиційних сімейних цінностей, а також прояви девіантної поведінки з боку матерів. Усе це сприяє поступовому зростанню цієї соціальної групи.

Таким чином, хоча батьки-одиначки ще залишаються менш чисельною категорією у порівнянні з матерями-одиначками, тенденція до їхнього збільшення є очевидною, що вимагає більшої уваги з боку соціальних служб, дослідників і законодавців.

Хоча в нормативно-правових актах окрема категорія «батько-одинак» не передбачена, на практиці, за певних обставин, чоловік може отримати такий статус. Це можливо у випадках, коли мати дитини позбавлена батьківських прав, визнана недієздатною або з інших причин фактично усунена від виконання батьківських обов'язків. В інших ситуаціях законодавча база залишає мало шансів для офіційного визнання чоловіка як батька-одиначки.

Останнім часом у публічному просторі деяких країн, зокрема Україні, почала формуватися нова категорія – чоловіки, які стали батьками за допомогою сурогатного материнства. У таких випадках, за умови юридичного оформлення батьківства, чоловік фактично стає єдиним законним опікуном дитини [16].

Цікаво, що в нашому законодавстві досі немає чітко визначених умов для надання чоловікові офіційного статусу «батька-одиначка». Втім, на практиці до таких відносять чоловіків, які виховують дитину самотійно через смерть матері, її зникнення безвісти, тривалу госпіталізацію, перебування у місцях позбавлення волі, або у випадках, коли мати залишила дитину батькові після розлучення.

Для порівняння, у багатьох країнах Європи, а нещодавно і в Україні, вже існує офіційно закріплений статус «батька-одиначка», що дозволяє таким чоловікам користуватися низкою соціальних гарантій. Натомість в Україні подібного законодавчого врегулювання досі немає, хоча потреба в ньому давно назріла через поступове зростання кількості чоловіків, які самотійно виховують дітей.

Попри те, що на практиці кількість батьків, які самотійно виховують дітей, постійно зростає, в українському та російському законодавстві й досі не визначено чіткого правового статусу «батька-одиначка». Це призводить до того, що більшість таких чоловіків не можуть скористатися соціальними гарантіями, передбаченими для неповних сімей. Нерідко вони навіть не знають про існування відповідних служб, а оформлення необхідних документів для отримання

допомоги виявляється надзвичайно складною процедурою.

Найближчими нормативними орієнтирами для такої категорії громадян могли б бути положення трудового законодавства: право на скорочений робочий день, заборона на залучення до нічної або понаднормової праці, захист зайнятості одинокого батька. Однак такі гарантії здебільшого залишаються недоступними через відсутність офіційного визнання чоловіка «одинаком» у юридичному розумінні. До того ж, матеріальна відповідальність за утримання дитини змушує багатьох батьків працювати у звичайному режимі або навіть понаднормово, що суперечить самим засадам соціального захисту.

Окремою проблемою залишається гендерна стигматизація. Через традиційне уявлення про чоловіка як про сильну і незалежну фігуру, багато батьків не звертаються за допомогою, вважаючи це проявом слабкості. Вони нерідко висловлюються: «Я звик вирішувати свої проблеми сам».

Ще один важливий аспект – неможливість отримання аналогів «материнського капіталу» для батьків, які самостійно виховують дітей, навіть у випадках, коли мати дитини померла або була позбавлена батьківських прав. Незважаючи на позитивні зрушення останніх років, це питання досі потребує законодавчого вирішення.

Певну дискримінацію можна простежити і в судовій практиці. У більшості випадків, коли справа стосується визначення місця проживання дитини, суди надають перевагу матері, навіть за наявності очевидних підстав для передачі дитини батькові. Таким чином, для чоловіка участь у подібному процесі без залучення професійної юридичної підтримки практично позбавлена шансів на успіх.

Попри різноманіття життєвих обставин, у повсякденному житті одиноких батьків є спільні риси. Найчастіше такі родини не обходяться без підтримки родичів, передусім бабусь (як правило, мами самого батька). Вони допомагають у веденні господарства, догляді за дітьми, супроводі до школи та медичних закладів.

Водночас деякі чоловіки принципово намагаються обходитися без зовнішньої допомоги. Такі батьки або шукають гнучкі форми зайнятості, або навіть відмовляються від роботи на певний час, щоб повноцінно бути з дитиною. Вони самостійно готують їжу, прибирають, допомагають з уроками і навіть лікують дитину за потреби. Основною проблемою для таких батьків залишається питання: з ким залишити дитину під час своєї відсутності на роботі?

Іноді саодинокі батьки стикаються з психологічним дискомфортом у «материнських» просторах – на батьківських зборах, у дитячих поліклініках, на майданчиках. Втім, усе залежить від особистості чоловіка. Багато хто з них ще в повній сім'ї активно залучався до ведення побуту, тому тепер не сприймає домашні справи як щось надзвичайне.

Такі батьки зазвичай надають дітям більше свободи, заохочують до самостійності. Їм властива менша схильність до обмеження ризикованих дій дитини, на відміну від матерів, які переважно прагнуть убезпечити кожен крок. При цьому більшість саодиноких батьків повністю відкидають тілесні покарання, надаючи перевагу заохоченням, бесідам, особистим прикладам і психологічному впливу.

Щодо емоційного аспекту виховання, саодиноким батькам доводиться поєднувати як «материнські» дотики, що дарують ніжність і тепло, так і «батьківські», що стимулюють активність і впевненість у собі. У більшості випадків чоловіки з успіхом справляються з цією подвійною роллю.

Одним із ключових чинників виховання залишається спільне дозвілля. Батьки охоче проводять час з дітьми: грають, гуляють, беруть їх із собою у подорожі чи навіть на роботу. Учасники батьківських інтернет-спільнот активно діляться досвідом організації сімейного відпочинку, обговорюють рецепти дитячих страв, медичні поради, освітні програми. Особливо популярними є теми щодо здоров'я, харчування, шкільного навчання та спільних активностей – походів у театр, музеї, на пікніки.

Однією з ключових проблем, з якою стикаються чоловіки, що самостійно виховують дітей, є організація щоденного побуту. У таких сім'ях на батька лягає весь обсяг традиційно «жіночої» домашньої праці: догляд за дитиною, приготування їжі, прибирання, участь у навчальному процесі, організація дозвілля, медичний супровід тощо.

Через неможливість поєднувати повноцінне батьківство з професійною зайнятістю, багато чоловіків звертаються за допомогою до найближчих родичів, найчастіше – до власних матерів. У більшості випадків бабуся виступає не лише помічницею в побуті, а й фактичним співвихователем дитини, особливо коли батько змушений працювати повний робочий день.

Цікавим є спостереження, що у фінансовому плані саодинокі батьки частіше демонструють стабільність порівняно з саодинокими матерями. Це частково пояснюється тим, що чоловіки, як правило, зберігають джерело доходу або

змінюють професійну діяльність на більш гнучку, аби мати змогу проводити більше часу з дитиною.

Проте окрім економічних і побутових труднощів, виникають і психологічні виклики, пов'язані з необхідністю суміщення різних батьківських ролей. Одинокий батько повинен поєднувати в собі функції обох батьків: з одного боку, демонструвати тепло, чуйність і емоційну підтримку, а з іншого – залишатися авторитетом, вихователем, наставником і захисником. Не всім чоловікам легко вдається проявляти ніжність у спілкуванні з дітьми, особливо в емоційно напружених ситуаціях. Для багатьох така подвійна роль є джерелом внутрішнього конфлікту.

Соціальне середовище часто не сприяє інтеграції одинокого батька в типово «жіночі» простори – дитячі поліклініки, шкільні збори, ігрові майданчики. Чоловіки часто почуваються ніяково або намагаються уникати участі у подібних заходах. Водночас, попри всі труднощі, вони повноцінно виконують увесь спектр батьківських функцій: від щоденного догляду за дитиною до формування її соціальних навичок і моральних орієнтирів.

Найбільш чутливою психологічною проблемою для батьків, які залишилися з дітьми після втрати дружини, є пояснення дитині причин відсутності матері. Особливо це складно у сім'ях, де мати померла, або ж відмовилась від участі у вихованні.

Незважаючи на усі складнощі, найближче оточення, як правило, ставиться до таких батьків із повагою і співчуттям. Один із респондентів – батько трьох дітей – зазначив, що підтримка з боку родини та друзів допомагає йому долати життєві труднощі. Водночас у суспільній свідомості образ батька-одинака поки що залишається рідкісним явищем, і більшість людей, зіткнувшись із такою ситуацією, виявляють здивування, зізнаючись, що раніше не замислювались про існування такої категорії сімей.

Найбільш активна дискусія навколо проблематики батьків-одинаків відбувається в інтернет-просторі. На форумах та в тематичних групах одиноких батьків, більшість учасників — жінки (понад 60%), які не лише діляться порадами щодо виховання та побуту, але й висловлюють щирі повагу та підтримку чоловікам, що самостійно піклуються про своїх дітей. Часто такі платформи перетворюються на простір для нових знайомств і створення нових сімей.

Висновок до розділу 2.

Сучасне українське суспільство переживає глибоку трансформацію сімейних структур, що безпосередньо впливає на зміну ролі батька. Зокрема, на тлі зростання кількості розлучень, повторних шлюбів та одиноких батьківств дедалі очевиднішим стає відхід від традиційної моделі батьківства, що базувалась на біологічній спорідненості та функції економічного забезпечення.

У зведених сім'ях дедалі частіше провідну роль у житті дітей відіграють соціальні батьки, насамперед, вітчими, які за умови емоційної залученості та спільного проживання здатні повноцінно виконувати батьківські функції. Поряд із цим, феномен батьків-одинаків, хоча й залишається менш поширеним, демонструє стійку тенденцію до зростання, що засвідчує поступове розширення моделей чоловічого батьківства.

Значення емоційної присутності батька, його відповідального ставлення та участі у щоденному житті дитини стає центральним у формуванні дитячої самооцінки, мотивації та соціальної адаптації, особливо в умовах стресу, викликаного розлученням чи суспільними потрясіннями.

Таким чином, батьківство у сучасному суспільстві виходить за межі кровної спорідненості й дедалі частіше визначається соціальною практикою турботи, емоційної підтримки та моральної відповідальності. Це вимагає переосмислення ролі батька на рівні культури, державної політики та наукових підходів, а також формування нових механізмів правової та соціальної підтримки для всіх форм сучасного батьківства.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Організація дослідження: методи та вибірка

Основною метою емпіричного дослідження стало вивчення ролі вітчима як заміненого батька та виявлення умов його ефективною інтеграції у сімейну систему й позитивної взаємодії з дитиною.

Для отримання основного масиву даних використовувався метод спостереження, бесіди та глибинного інтерв'ю, яке проводилося за допомогою анкети «Вітчим у структурі сучасної сім'ї». Цільова аудиторія – 10 сімей, які перебувають у повторному шлюбі. Важливим елементом методології стало те, що подружжя (вітчима та їхні дружини – як нинішні, так і колишні (тобто жінками, які перебували у шлюбі з респондентами, але згодом розлучилися) опитувалося окремо (Додаток А, Б). Таким чином, респонденти не мали доступу до відповідей один одного, що забезпечило більшу щирість та відкритість у висловленнях. У деяких випадках респонденти підкреслювали конфіденційність своїх відповідей, просячи дослідників не розголошувати сказане іншому партнеру. Зауважимо, що попри роздільне опитування, оцінки подружжя щодо ситуацій у родині часто виявлялися подібними або навіть майже ідентичними.

Сімейний статус респондентів охоплював як офіційні (zareєстровані), так і неформальні (цивільні) шлюби. Зазвичай цивільний шлюб передував укладанню офіційного. Водночас були випадки, коли після розпаду цивільного союзу стосунки повністю припинялися – такі пари також брали участь у дослідженні як колишні подружжя. Емпірична база дослідження – Фонд «Світ дітей».

Основні категорії опитаних вітчимів:

1. Чоловіки, які мають дітей від попереднього шлюбу та спільних дітей із теперішньою партнеркою.
2. Чоловіки, які не мають дітей від попередніх стосунків, але мають спільних дітей із теперішньою дружиною.
3. Чоловіки, які не мають жодних власних дітей, але виховують дітей, народжених дружиною від попередніх шлюбів.

У межах ширшого аналізу, з метою комплексного вивчення ролі вітчима в житті дитини, було зреалізоване ще одне завдання, зосереджене на дитячому сприйнятті нової батьківської фігури. Тут також застосовувався метод глибинного інтерв'ю, під час якого опитано 10 осіб – дітей, які мешкали або

мешкають із вітчимами та матерями (Додаток В). Формальне усиновлення не було обов'язковою умовою участі у дослідженні.

Для початку, нами були виокремлені та проаналізовані соціально-психологічні умови формування зведених сімей. Як з'ясувалося, серед них ключовим є прийняття дитини жінки новим чоловіком – її партнером, майбутнім чоловіком або вітчимом. Це прийняття має бути не формальним або декларативним, а глибоким і щирим. Саме ставлення чоловіка до дитини часто визначає подальшу долю сімейних відносин.

Окрім емоційного прийняття, важливою умовою є готовність чоловіка взяти на себе відповідальність за всю нову родину, включно з дитиною (або дітьми) дружини. Більшість жінок-респонденток у дослідженнях прямо зазначали, що саме ставлення чоловіка до її дитини стало вирішальним чинником у їхньому рішенні щодо спільного життя. Це підтверджують і самі чоловіки.

Ще одним критичним фактором успішного функціонування зведеної сім'ї є активна і позитивна позиція жінки. Від того, наскільки вона підтримує ініціативу партнера в інтеграції до нової ролі батька, залежить емоційний мікроклімат у родині. Жінка виступає посередником і «мостом» між дитиною та новим чоловіком. Якщо мати не дозволяє чоловікові брати участь у вихованні, він поступово дистанціюється від дитини, обмежуючись формальним співіснуванням у межах родини.

У тих випадках, коли жінка дозволяє своєму партнеру бути «справжнім батьком», не контролює надмірно їхню взаємодію та демонструє довіру, формуються тепліші та більш гармонійні стосунки між вітчимом і дитиною. Відповідно, за наявності недовіри та надмірної опіки з боку матері, вітчим схильний уникати активної участі у виховному процесі.

З боку самих чоловіків також важливо щире бажання брати участь у вихованні. Навіть якщо жінка демонструє відкритість, але чоловік не зацікавлений у вихованні її дітей, глибокі стосунки не сформується. Таким чином, і мотивація, і поведінка обох партнерів відіграють визначальну роль у формуванні здорових відносин у зведеній родині.

У контексті сімейних ролей важливою темою є питання лідерства в родині. В дослідженнях часто наголошується, що жінки незадоволені ситуацією, коли всі функції – як фінансові, так і організаційні – звалюються виключно на них. У таких випадках вони починають сприймати свого чоловіка

як «морального додатка» до сім'ї, що знижує якість партнерських стосунків.

Оптимальним, на думку більшості респондентів, є варіант, коли в родині спостерігається баланс владних ролей: формально головує чоловік, але при цьому жінка фактично керує багатьма процесами за принципом «чоловік-голова, жінка-шия». Подібний формат відносин дозволяє уникати відкритого домінування і зберігати гармонію. При цьому, як зазначають пари, більшість рішень приймаються спільно, що свідчить про тенденцію до егалітарних (партнерських) сімейних відносин.

Цікаве питання – чи має значення «симетричність» досвіду подружжя у минулих стосунках. Психологи схиляються до думки, що найбільш стабільними є ті пари, в яких обидва партнери мають подібний досвід: або обидва мають дітей від попередніх шлюбів, або жоден із них. Це дозволяє уникати нерівноваги в очікуваннях та відповідальності. Проте респонденти вказують, що важливішим за досвід є щире бажання створити сім'ю, відкритість до взаємодії, готовність до компромісів та терпіння.

У підсумку було з'ясовано, що успішне формування зведеної сім'ї залежить від кількох ключових умов: - щире прийняття дитини новим партнером; - активна підтримка з боку жінки як посередниці між чоловіком і дитиною; - готовність до розподілу обов'язків; - взаємна довіра у виховному процесі; - баланс ролей і партнерство в ухваленні рішень; - емоційна зрілість та мотивація до створення нової родини.

Таким чином, зведена сім'я – це складна, але потенційно повноцінна соціальна одиниця, життєздатність якої ґрунтується на емоційному інтелекті, повазі до минулого досвіду один одного та бажанні будувати спільне майбутнє.

Ще одним завданням нашої емпіричної частини роботи стало дослідження окремих характеристик феномена *одинокого батьківства*, окреслити його соціально-психологічні виклики та ресурси. Воно також передбачало проведення глибинного інтерв'ю, у якому взяло участь 3 одиноких батька (Додаток Г).

3.2. Аналіз соціально-психологічних особливостей авторитету вітчимів та батьків-одинаків

В результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що вік дитини на

момент знайомства з новим партнером матері є важливим фактором формування подальших відносин із вітчимою. Чим старшою є дитина, тим складніше вибудовується взаємодія. Проте, навіть із малюками стосунки не складаються, якщо вітчимою із самого початку не відчуває любові або симпатії до дитини, не проявляє ініціативи, не бажає включатися у виховання й уникає відповідальності. Таке емоційне відчуження відчувають і самі діти – навіть якщо вони не здатні це чітко вербалізувати.

Якщо ж дитина з самого початку не відчуває холодності з боку нового чоловіка матері, вона частіше проявляє ініціативу до зближення, що, своєю чергою, мотивує й вітчима до активнішої взаємодії. Кілька респондентів у дослідженні відзначали, що саме перший крок дитини стимулював їх на встановлення контакту.

Оптимальним віком для прийняття вітчима як «свого» виявився період до 5–7 років. У цьому віці діти ще не мають глибоко вкорінених уявлень про «справжнього батька», і якщо дорослий виявляє доброзичливість, вони охоче приймають його як авторитетну фігуру. Проте винятки існують. Наприклад, в одній родині знайомство дитини з вітчимою відбулося у віці 2,8 років, але контакт не склався. Як з'ясувалося, мати дитини не дозволяла новому партнеру брати участь у вихованні, і, ймовірно, саме її ставлення сформувало дистанцію між чоловіком і дитиною. Це вкотре підтверджує ключову роль матері у формуванні сімейних зв'язків у повторному шлюбі.

Підлітковий вік – один із найскладніших періодів для встановлення близьких стосунків між дитиною та новим партнером матері. У цьому віці діти чітко розрізняють поняття «тато» та «новий чоловік мами», особливо якщо розлучення батьків відбулося нещодавно. У більшості випадків, коли знайомство відбувалося у віці від 12 років і старше, налагодити глибокий емоційний зв'язок було проблематично.

Варто зазначити, що поширена думка про те, що дівчатка нібито більш ворожо налаштовані до вітчимів, не знайшла підтвердження в дослідженнях. Характер відносин залежить насамперед від особистісних рис самої дитини, а не від її статі.

Складності у спілкуванні з підлітками також зумовлені їхньою потребою в автономії, властивою перехідному віку. Підлітки менш відкриті у вираженні почуттів, схильні дистанціюватися від дорослих і часто протестують проти нових правил, що встановлюються у родині. Це ускладнює встановлення

довіри з боку вітчима, особливо якщо той очікує швидкого прийняття.

Деякі респонденти прямо зазначали, що відсутність любові до дітей або навіть байдужість може стати основною причиною конфліктів і відторгнення з боку дитини. Проте багато хто вважає, що навіть за відсутності глибоких емоцій, повагу до дитини як до особистості може проявити будь-який дорослий чоловік, якщо він цього бажає.

Таким чином, маленькі діти частіше та легше приймають нового чоловіка матері, особливо за умови відкритості та залучення з боку обох дорослих. У підлітковому віці сприйняття вітчима значно ускладнене, але при правильному підході можлива побудова взаємин на основі поваги, хоча й не завжди з формуванням батьківських ролей.

У процесі дослідження також було виявлено, що наявність дитини в родині в 9 із 10 випадків не є перешкодою для стосунків дорослих, а навпаки – може сприяти їхньому зближенню. Чимало опитаних стверджували, що саме завдяки дитині родинні стосунки стали більш глибокими, осмисленими та різноманітними. Один із респондентів зазначив, що дитина зробила їхню сім'ю повноцінною, а життя – насиченим.

Це логічно: наявність дитини значно збільшує кількість щоденних інтеракцій, що природним чином стимулює розвиток сімейної динаміки та комунікації. Лише в тих випадках, коли відносини між партнерами не склалися із самого початку, дитина може сприйматися як фактор, що ускладнює ситуацію. Проблема дитячої ревності, безумовно, виникає, однак вона здебільшого нівелюється в процесі спільного життя й буденної взаємодії.

Загалом, для більшості дорослих саме присутність дитини є своєрідною перевіркою стосунків, індикатором серйозності намірів, стабільності пари та її готовності до спільного життя. Часто стосунки вітчима з дитиною нагадують повноцінні батьківські відносини. У випадках, коли таких стосунків не склалося, дорослі описують свої взаємини з дитиною як більш дружні або нейтральні.

Відносини дітей у змішаних сім'ях. Дослідження також виявило цікаву закономірність: якщо у сім'ї між чоловіком, жінкою та дітьми від попередніх шлюбів встановлюються теплі і дружні стосунки, часто в такій родині з'являється спільна дитина. Це відбувається навіть тоді, коли старші діти (як чоловіка, так і дружини) вже дорослі. Такий факт свідчить про створення міцної емоційної основи у новій родині.

Особливу увагу варто приділити тому, як складаються стосунки між пасинками чи падчерками та спільними дітьми пари. Значну роль у формуванні сімейної гармонії відіграють діти, народжені від нового шлюбу матері з вітчимою. Якщо батьки правильно будують свої відносини з усіма дітьми, не ставлять їх у нерівне становище і справедливо розподіляють свою увагу, то в сім'ї майже не виникає почуття ревності чи несправедливості.

У відповідях респондентів більшість зазначила, що спільні діти матері і вітчима для них є рідними братами і сестрами. Це свідчить про те, що за умови гармонійних відносин між дорослими діти відчують себе частиною єдиної родини.

Однак у дослідженні траплялися випадки, коли прийомна дитина не поважає вітчима, що погано впливає на її стосунки з дітьми, народженими у спільному шлюбі. Це явище можна пояснити не лише браком поваги до вітчима, а й ревностями до нової родини та батьківської уваги.

Часто вітчиму приділяє більше часу своїй рідній дитині, водночас нехтуючи прийомною. Таке нерівне ставлення викликає в дітей почуття образи та несправедливості, що призводить до конфліктів і розривів у братсько-сестринських стосунках. Нерідко прийомна дитина відчувається відчуженою, і навіть однакова материнська любов не здатна компенсувати цю різницю у ставленні.

Варто підкреслити, що у сім'ях, де між батьками панує доброзичлива та взаємоповага, діти різного походження, як спільні, так і від попередніх шлюбів, також підтримують дружні і теплі стосунки. Наприклад, один із респондентів зазначив, що після розлучення з дружиною, у якої він був вітчимою, стосунки між їх спільним сином і дочкою жінки різко погіршилися. Це підтверджує думку, що взаємини дітей є дзеркалом відносин між дорослими.

Таким чином, можна зробити висновок: якщо пасинок або падчерка сприймають вітчима як близьку людину, то між дітьми формуються справжні братерські чи сестринські зв'язки. Якщо ж вітчиму залишається чужим і дистанційованим, то і стосунки між дітьми, як правило, не набувають глибини та близькості.

За результатами цієї частини дослідження можна зробити висновок, що присутність вітчима в повторно сформованій родині не завжди має негативний вплив на дитину. Більше того, у деяких випадках психологічний стан дитини

в таких сім'ях є стабільнішим, ніж у родинах, де зберігається формальний шлюб заради «блага дитини», але в яких панує постійна напруга, конфлікти або присутні деструктивні поведінкові моделі, як-от зловживання алкоголем чи агресія з боку біологічного батька.

Поширене уявлення про те, що розлучення обов'язково травмує дитину, часто не враховує тієї шкоди, яку завдає щоденне перебування в токсичному сімейному середовищі. У таких умовах у дитини формуються викривлені уявлення про норми сімейного життя, які вона несвідомо може перенести у власні стосунки в майбутньому.

Для ще більш глибокого аналізу визначеної проблематики ми намагалися з'ясувати *особливості стосунків у змішаних сім'ях з урахуванням гендерної приналежності дитини*. В результаті проведеного дослідження практично не виявлено значних відмінностей у стосунках, пов'язаних із статтю дитини. Більшість чоловіків-респондентів, які активно залучені до виховання, зазначали, що, хоч і існують деякі тонкощі (припустимо, ті самі, про які говорять більшість батьків), основною складовою є індивідуальні психологічні особливості дитини: чи вона контактна чи замкнута, товариська чи інтровертована. Водночас, дехто з опитаних відмічав, що дівчатка більш чутливо сприймають вітчима. При цьому вітчим може справді замінити батька, якщо він викликає у падчерки щире повагу та захоплення. У такому разі його образ стає для дівчини своєрідним зразком майбутнього чоловіка. Це підкреслює важливість наявності чоловіка у сім'ї, де росте дівчинка, адже саме чоловічий приклад формує у неї правильне уявлення про роль чоловіка і чоловічу гідність. Аналогічно, для хлопчика присутність батька або заміни йому фігури чоловіка також є незамінною – про це згадували й самі юнаки у своїх есе про батьків.

Ще одним важливим фактором є те, що сімейний досвід матері залишає відбиток у свідомості дочки. Часто дівчата повторюють помилки своїх матерів. Виявилось, що така закономірність має підстави, і вона призводить до розвитку певних сімейних сценаріїв. Модель поведінки, яку донька спостерігає у матері, несвідомо сприймається нею як норма. Змінити цю установку дуже складно.

У ході опитувань респонденти часто відзначали цю передачу моделей поведінки від покоління до покоління. Діти, як правило, наслідують досвід батьків, тому дуже важливо, щоб останні демонстрували позитивні приклади

сімейного життя.

Ще одним цікавим запитанням стало наступне «Чи залежить ставлення вітчима до прийомних дітей від того, чи є у нього власні?» Можна припустити, що наявність власних дітей свідчить про певний досвід спілкування та виховання. Проте у дослідженні не вдалося виявити однозначної залежності між цим фактором і ставленням вітчима до пасинка чи падчерки.

В результаті проведеного дослідження усіх опитаних вітчимів було поділено на три групи залежно від прийняття дитини дружини і ступеня теплоти у ставленні до неї:

Перша група – чоловіки, які мають власних дітей, але сприймають дитину дружини як «чужу». Навіть якщо вони намагаються налагодити стосунки, пасинок або падчерка залишаються для них чужими. Психологи іноді називають таких чоловіків «власниками», які можуть по-справжньому любити лише тих, хто їм повністю належить.

Друга група – чоловіки, які можуть приймати і любити як власних, так і дітей дружини. Часто це ті, у кого є власні діти, але вони рідко або зовсім не бачаться з ними, тому пасинок чи падчерка стають для них своєрідною заміною рідної дитини. Варто відзначити, що представники першої групи не здатні на таке.

Третя група – чоловіки, які практично позбавлені батьківських почуттів.

Також варта зауважити, що юридичне оформлення усиновлення практично не впливає на формування батьківсько-дитячих стосунків. У більшості досліджених сімей офіційного усиновлення не було, а також не завжди укладався шлюб. Часто пари офіційно реєстрували свої стосунки лише перед народженням спільної дитини, іноді через кілька років спільного життя. Наявність або відсутність офіційного шлюбу майже не впливала на взаємодію вітчима з дітьми дружини. Можливо, це пов'язано з тим, що жінки, маючи дітей, з самого початку орієнтуються на інтереси дітей і «приміряють» можливі контакти чоловіка з ними.

Проблеми у змішаних сім'ях. Стосунки між дітьми і вітчимами можуть не складатися з різних причин. По-перше, відсутність кровної спорідненості створює певний бар'єр: те, що можна пробачити рідному батькові, вітчимові не завжди дозволяють. Однак із часом спільного життя і при налагодженні теплих взаємин ця перешкода втрачає свою силу – люди ніби забувають про «відсутність кровного зв'язку».

Ще одним ускладненням є брак соціальних норм і усталених правил, які регулюють поведінку у повторних шлюбах. Кожна сім'я формує свої правила самостійно, а уявлення чоловіка й дружини про те, як мають будуватися відносини, часто різняться. Крім того, у повторних шлюбах, де є діти від попередніх партнерів, пари часто змушені долати суспільний стереотип: буцімто справжню любов можна відчувати лише до рідної дитини. Як вже зазначалося раніше, це не завжди так, але доводиться спростовувати цей поширений міф.

Велике значення має також позитивне ставлення близьких родичів. Інші сімейні проблеми не є унікальними для змішаних сімей: це звичайні питання взаєморозуміння між подружжям, виховання дітей, ревності між дітьми, які можна побачити і у сім'ях, де обоє батьків рідні.

Виходячи з отриманих даних, можна виділити три основні типи вітчимів:

- **активний вітчим**: чоловік, який бере безпосередню участь у вихованні та підтримці життєвих планів дитини дружини. Він активно залучений до усіх аспектів життя пасинка чи падчерки, проявляє емоційну відкритість і підтримку;

-- **нейтральний вітчим**: чоловік, який бере участь у вихованні дитини переважно за ініціативою матері. Мати відіграє ключову роль у їхніх стосунках, а вітчим підтримує дружній контакт з дитиною, хоча й не проявляє особливої ініціативи;

- **пасивний вітчим**: чоловік, який не долучається до виховання, не цікавиться успіхами дитини і емоційно відсторонений від неї.

Основні висновки, які можна зробити з аналізу отриманих емпіричних даних щодо питання дослідження проблематики *одинокого батьківства* були зосереджені навколо низки основних питань.

Взаємодія з дитиною: гендерні аспекти. Одразу варто зазначити, що жоден із опитаних батьків не вказав на суттєві труднощі у догляді чи спілкуванні з дитиною, пов'язані з її статтю. Проблеми, з якими стикаються чоловіки-батьки, радше мають загальнопсихологічний характер і стосуються особливостей виховання в умовах неповної сім'ї.

У ході дослідження були окреслені ключові параметри взаємодії батька з дитиною, зокрема: - активна участь у повсякденному догляді; - постійна емоційна та фізична доступність; - регулярне спілкування та спільне проведення дозвілля; - персональна відповідальність за процес виховання; -

самостійне прийняття рішень, що стосуються дитини.

Образ матері в батьківській родині. Найбільш складним і неоднозначним чинником у таких сім'ях є ставлення до матері дитини. Усе залежить від конкретної життєвої ситуації: чи пішла вона з родини за власною ініціативою, чи сталася трагедія – смерть матері. Залежно від цих обставин, батьки обирають різні стратегії поведінки.

У випадках, коли мати залишає сім'ю після розлучення, багато батьків зводять спілкування з нею до мінімуму або взагалі уникають контактів. Водночас трапляються ситуації, коли саме мати виявляє повну байдужість до дітей – не дзвонить, не приїжджає, не цікавиться життям дитини. Такі жінки рідкість, однак вони все ж існують. Деякі батьківські родини формуються саме через те, що матері свідомо самоусуваються від батьківських обов'язків. Це може свідчити про наявність девіантної поведінки, адже абсолютна відсутність материнської турботи – виняткове, але можливе явище.

Індивідуальність батьківських практик. Попри намагання виокремити типові риси у повсякденному житті батьків, що самостійно виховують дітей, важливо розуміти, що кожен випадок є унікальним. На особливості сімейної динаміки впливають багато факторів: вік дитини, соціальний статус родини, фінансове становище, ступінь залучення родичів, зокрема бабусі (матері батька), яка часто допомагає в організації побуту та догляду.

В процесі аналізу отриманих даних нами було зроблено спробу виокремити *основні характеристики батька-одинака.*

Отож, ключовою характеристикою таких батьків є *багатофункціональність.* Вони одночасно виконують ролі матері й батька, поєднуючи в собі функції вихователя, годувальника, опікуна та емоційної опори. Вони: - забезпечують матеріальну базу для життя дитини; - займаються домашнім господарством; - піклуються про емоційний комфорт; - сприяють соціалізації та розвитку дитини.

Батьки-одинаки часто дають своїм дітям більше свободи та можливостей для самостійності, але при цьому зіштовхуються з труднощами адаптації у традиційно «жіночих» просторах: школах, поліклініках, дитячих гуртках. Багато хто з них почувається ізольовано, адже стають єдиним чоловіком у таких соціальних середовищах.

Особливо складною психологічною темою є пояснення відсутності матері. Найгостріше це переживається у випадках, коли мати померла- тут

батько має не лише виконувати всі батьківські функції, а й допомагати дитині прожити втрату.

Найбільш поширена проблема, з якою зіштовхуються самотні батьки – *організація повсякденного життя*. Оскільки зазвичай саме батько є єдиним годувальником, йому доводиться поєднувати професійну діяльність із турботою про дитину та веденням господарства. У зв'язку з цим чоловіки часто обирають роботу з гнучким графіком або частковою зайнятістю, щоб проводити більше часу з дитиною.

Найближче оточення зазвичай ставиться до таких батьків із повагою та співчуттям. Однак загальна суспільна реакція часто супроводжується здивуванням – багато людей просто не усвідомлюють, що існує така соціальна група. Це свідчить про низький рівень обізнаності та недостатню репрезентацію одиноких батьків у публічному дискурсі.

Отже, батьки, які самостійно виховують дітей, становлять окрему соціальну категорію, чисельність якої поступово зростає. Вони зіштовхуються з низкою труднощів як практичного, так і психологічного характеру. Попри це, такі батьки демонструють високий рівень відповідальності, емоційної залученості та готовності поєднувати традиційно «жіночі» й «чоловічі» ролі у процесі виховання.

Наразі держава майже не пропонує дієвих механізмів підтримки таких родин. Важливо вдосконалити законодавче регулювання статусу батька-одинака, забезпечити доступ до соціальних програм і пільг, а також змінювати громадське уявлення про такі сім'ї.

Висновок до розділу 3.

В результаті проведеного емпіричного дослідження проаналізовано соціально-психологічні аспекти інтеграції вітчима у зведену сім'ю. Дослідження показало, що успішна адаптація вітчима до нової ролі залежить від щирого прийняття ним дитини, підтримки з боку матері, готовності до розподілу обов'язків і взаємної довіри. Ключову роль у формуванні гармонійних стосунків відіграє емоційна зрілість обох партнерів та їхня мотивація до побудови спільної родини. Виявлено, що формальне усиновлення або шлюб не є визначальними чинниками – важливішими є реальна участь і відповідальність. Таким чином,

зведена сім'я має потенціал бути повноцінною та стабільною, за умови взаємоповаги, відкритої комунікації та активного залучення всіх членів родини.

У межах дослідження також розглянуто феномен самотнього батьківства, де було виокремлено ключові труднощі та ресурси чоловіків, що самотійно виховують дітей. Визначено, що для таких батьків характерна багатофункціональність, висока відповідальність та емоційна включеність у процес виховання, попри соціальні та побутові виклики.

ВИСНОВОК

Авторитет батька є багатограним соціально-психологічним феноменом, що поєднує у собі владу, вплив, довіру та суспільне визнання. Історично він базувався на традиції та соціальному статусі, проте сучасні умови висувають нові вимоги – активну участь батька у вихованні, емоційну підтримку та партнерські стосунки у сім'ї. Психологічні теорії підкреслюють різні аспекти впливу батька на розвиток дитини, демонструючи його ключову роль у формуванні особистості, моральних цінностей і соціальної адаптації. Соціологічні дослідження, зокрема і в українському контексті, показують, що сучасний батько все частіше виступає не лише як матеріальний утримувач, а як активний учасник сімейного життя, партнер у прийнятті рішень та носій моральних норм. Трансформація батьківського авторитету відображає соціокультурні зміни та веде до більш гармонійних і партнерських сімейних відносин, де емоційне залучення та взаємна підтримка стають ключовими чинниками збереження авторитету батька і розвитку міцних сімейних зв'язків.

Сенс батьківства має багатовимірний соціально-психологічний характер, поєднуючи особистісну самореалізацію чоловіка, передачу соціальних, культурних і моральних цінностей, а також виконання важливої соціальної функції в суспільстві. Батьківство є для чоловіка не лише роллю, а й джерелом самоповаги, внутрішньої повноти життя та відповідальності за майбутнє дітей і суспільства загалом. Історично значення батьківства змінювалося від патріархальної економічної ролі до сучасної моделі, де батько виступає як активний вихователь, моральний наставник і емоційний партнер. У цьому процесі особливу роль відіграє авторитет батька, що базується на довірі, компетентності та взаємодії в сім'ї. Соціокультурні та гендерні аспекти батьківства підкреслюють його роль у формуванні гендерної ідентичності, передачі соціальних ролей і норм, що впливає на розвиток як сина, так і дочки. Активна участь батька у вихованні сприяє підвищенню самооцінки дітей, їхній соціальній компетентності та адаптації в суспільстві.

Отже, батьківство є складним і багатограним явищем, що охоплює біологічні, психологічні, соціальні та культурні виміри, виступаючи

фундаментом для розвитку особистості дитини і стабільності суспільства в цілому.

Сучасне українське суспільство демонструє велику різноманітність сімейних структур, що зумовлює трансформацію ролі батька після розлучення. Незважаючи на домінування моделі, в якій дитина залишається з матір'ю, поступово зростає кількість випадків спільної або батьківської опіки. Водночас активність батька у спілкуванні з дитиною залежить від низки чинників: віку дитини, емоційної прив'язаності, характеру розлучення, поведінки матері та родичів, фізичної відстані тощо.

Розлучення, особливо в умовах воєнного та соціального стресу, часто впливає на соціалізацію дитини, її навчальну мотивацію та самооцінку. Успішне збереження емоційного зв'язку з батьком можливе за умови відповідального підходу, взаємоповаги між батьками та підтримки з боку оточення. Таким чином, батьківство у розлучених сім'ях набуває не лише біологічного, а й глибокого соціального та емоційного змісту, що потребує уваги з боку суспільства, законодавства та науковців.

Підкреслено, що роль батька дедалі більше визначається не біологічною спорідненістю, а соціальною відповідальністю та емоційною залученістю. У зведених сім'ях вітчим може ефективно виконувати функції соціального батька, формуючи з дітьми тісні довірливі стосунки, особливо за умов спільного проживання та підтримки з боку матері.

Окрему увагу приділено феномену батьків-одинаків, який хоч і залишається менш поширеним, проте демонструє тенденцію до зростання. Одинокі батьки стикаються з низкою викликів – від відсутності правового визнання до соціальних упереджень і труднощів побутової організації. Попри це, багато з них успішно поєднують функції обох батьків, забезпечуючи дітям як матеріальну, так і емоційну підтримку.

Загалом розділ засвідчує еволюцію батьківської ролі – від виключно економічного забезпечення до повноцінної участі у вихованні та розвитку дитини незалежно від кровної спорідненості.

Комплексне емпіричне дослідження, основною метою якого стало вивчення ролі вітчима як заміненого батька й виявити умови його ефективної інтеграції у сімейну систему й позитивної взаємодії з дитиною та аналіз феномена самотнього батьківства і окреслення його основних соціально-психологічних викликів та ресурсів уможливило формулювання наступних висновків:

1) успішне функціонування зведеної сім'ї значною мірою залежить від: щирого прийняття вітчимом дитини; активної підтримки з боку матері; мотивації та емоційної зрілості обох партнерів; взаємної довіри, рівномірного розподілу ролей та егалітарного партнерства.

2) емоційне ставлення вітчима до дитини важливіше за юридичне усиновлення чи формальний шлюб. Ключову роль у формуванні стосунків відіграє також вік дитини на момент знайомства з новим партнером матері: молодші діти легше приймають вітчима, тоді як підлітки потребують більшої емоційної делікатності. Успішна взаємодія між дітьми з попередніх і нових шлюбів значною мірою залежить від якості партнерських відносин між дорослими;

3) для самотніх батьків характерна багатфункціональність, висока відповідальність та емоційна включеність у процес виховання, попри соціальні та побутові виклики.

Отже, формування авторитету батька у сім'ях різного типу залежить від якості його емоційної підтримки, послідовності у вихованні та рівня довіри з дитиною: у розведених сім'ях важливо підтримувати стабільний контакт і партнерські стосунки з дитиною, у сім'ях з вітчимом – налагоджувати повагу і співпрацю між батьком, вітчимом і дитиною, а в родинях батька-одинака – поєднувати роль вихователя та емоційного наставника, демонструючи відповідальність і надійність, що сприяє зміцненню його авторитету незалежно від сімейної структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеевко Т.Ф. Готовність батьків до виховання дитини. Педагогіка і психологія. 2002. № 4. С. 37 – 42.
2. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях / Г.В. Святненко, Л.С. Волинець, Є.М. Луценко [та ін.]. К.: Логос, 2000. 92 с.
3. Браун-Гальковська М. Домашня психологія: подружжя, діти, родина / М. Браун-Гальковська ; пер. з польс. З. Городенчук. Львів : Свічадо, 2000. 176 с..
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
5. Вовчик-Блакитна О.О. Сім'я як середовище розвитку дитини / О.О.Вовчик-Блакитна. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. / Ін-т психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. Т. VII. Екологічна психологія, Вип. 36. С. 103-112.
6. Волошенко М. О. Сучасне батьківство як предмет дослідження в закордонній науковій літературі. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021 р., № 77, Т. 1. С. 24-28.
7. Волошенко М. Уявлення молоді про відповідальне батьківство. Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». 2021. 13(45). С. 16-20. doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/45.2>
8. Гіденс Е. Сім'я, шлюб і особисте життя. Соціологія / Е. Гіденс; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. К. : Основи, 1999. 726 с.
9. Гончар Л.В. Цінність гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання АПН України. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2015. Вип 19., кн. 1. С. 151-161.
10. Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Том 12 / М. С. Грушевський. К.: Вид-во «Наукова думка», 1994. 680 с.
11. Державна служба статистики України URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Зверева І. Д. Основи батьківської компетентності: навч. посіб. / упоряд.: Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверева, Н. Ю. Шевченко ; заг. ред. І. Д. Зверевої. Київ : Науковий світ. 2006. 156 с.
13. Курило І. О. Батьківство у демографічному контексті: методологічні засади дослідження та деякі тенденції розвитку. Демографія та соціальна економіка. 2006. № 3(28). С. 11-22.
14. Лакуста Т.Д. Причини появи неповних сімей в сучасному суспільстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2011. № 22. С.88-90.
15. Лукашевич М.П. Соціологія сім'ї: теорія і практика: навч. посібник. К. : ІПК ДСЗУ, 2012. 186 с.

16. Майданик Р. А. Репродуктивні права. Су рогатне материнство / Р. А. Майданик. К.: Алерта, 2013. 48 с.
17. Макарчук С. Етнографія України: Посібник. Умань, 2004. 234 с.
18. Максимович О.М., Постовий В.Г. Особливості виховання дітей із розлучених сімей: Навчально-методичний посібник. Київ: Держсоцслужба, 2005. 189 с.
19. Основи гендерної рівності: навч. посіб. / А. В. Фурман, Т. Л. Надвинична. Тернопіль : Економічна думка, 2006. 168 с.
20. Основи соціальної психології: навч. посіб. / [О.А. Донченко, М.М. Слюсаревський, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Н.В. Хазратова та ін.]; за ред.М.М. Слюсаревського. К. : Міленіум, 2008. 495 с.
21. Родинно-сімейна енциклопедія. За ред. Ф.С. Арвата та ін. Київ, 1996. 423 с.
22. Сімейний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
23. Слюсар Л. І. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2(27). С. 26-38. doi: <https://doi.org/10.15-407/dse2016.02.026>
24. Соціологія: Підручник. 5-те вид., стереотипне / Затвер. МОНУ. За редакцією доктора соціологічних наук, професора В.М. Пічі. 296 с. т. 2023 р.
25. Трубавіна І.М. Усвідомлене і відповідальне батьківство: спільне і відмінне. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. Луганськ, 2013. № 13(4). С. 96-101.
26. Родинна педагогіка: Навчально-метод. посібник/ А.А.Марушкевич, В.Г.Постовий, Т.Ф. Алексеєнко. К., 2002. 216 с.
27. Тюття О. Материнство-батьківство як соціальний феномен. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. 2013. Вип. 1. С. 80-84.
28. Фурман А. А. Досвідна організація смислотворення у науково-психологічному витлумаченні. *Науковий огляд*. 2017. Том 4, № 36.
29. Adler A. *The Pattern of Life*. London: Constable & Co., 1930.
30. Amato P. R., Sobolewski J. M. The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Review*. 2001. Vol. 66. P. 900–921.
31. Beaton J.M., Doherty W.J., Rueter M.A. Family of origin processes and attitudes of expectant fathers. *Fathering*. 2003. Vol. 1. № 2. P. 149–168.
32. Berger P.L. *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books, 1967. 229 p. ISBN 978-0385073059.
33. Bowlby J. *Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment*. New York: Basic Books, 1969. 428 p. ISBN 978-0465005390.

34. Cabrera N., Tamis-Lemonda C., Bradley R., Hofferth S., & Lamb M. Fatherhood in twenty-first century. *Child Development*, January/ February 2000, Vol. 71, №1. P. 127-136.
35. Coltrane S. *Fathering: Paradoxes, Contradictions, and Dilemmas* / *Handbook of Contemporary Families: Considering the Past, Contemplating the Future*. Thousand Oaks: Sage Publications. 2004. 640 p.
36. Day R. D., Lamb M. E. Conceptualizing and measuring father involvement: pathways, problems, and progress. *Conceptualizing and measuring father involvement* / Lamb M. E., Day R. D. eds. Erlbaum, 2004. P. 1–16.
37. De Bell M. Children living without their fathers: Population estimates and indicators of educational well-being. *Social Indicators Research*. 2008, vol. 87,
38. Durkheim É. *Suicide: A Study in Sociology*. London: Routledge, 2005.
39. Freud S. *Three Essays on the Theory of Sexuality*. New York: Basic Books, 1962. 130 p. ISBN 978-0465097081.
40. Floyd K., Morman M.T. Fathers' and sons' reports of fathers' affectionate communication: Implications of a naive theory of affection. *Journal of Social and Personal Relationships*. 2005. Vol. 22. №. 1. P. 99-109.
41. Fromm E.. *Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics*. New York: Rinehart & Company, Inc., 1947.
42. Fthenakis W.E. Die Rolle des Vaters. Forschungsergebnisse und Perspektiven für eine neue Familienpolitik. *Vater, Sohn und Männlichkeit. Wie der Mann zum Mann wird* / Hofer Markus (Hrsg.). Kevelaer: Verlag Butzon & Bercker, 2008. S. 63–89.
43. Garfield C. F., Clark-Kauffman E., Davis M. M. Fatherhood as a component of men's health. *JAMA*. 2006. Vol. 296, P. 2365–2368.
44. Gavanas A. *Fatherhood Politics in the United States: Masculinity, Sexuality, Race and Marriage*. Chicago: University of Illinois Press, 2004. 221 p.\
45. Goffman E. *Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books, 1961.
46. Goldberg J.S. Identity and Involvement Among Resident and Nonresident Fathers. *Journal of Family Issues*. 2015. Vol. 36(7). P. 852-879.
47. Grunow D., Begall K., Buchler S. Gender Ideologies in Europe: A Multidimensional Framework. *Journal of Marriage and Family*. 2018. No. 80. P. 42–60. DOI: 10.1111/jomf.12453.
48. Hakim C. *Models of the Family in Modern Societies: Ideals and Realities*. 2003. Ashgate. 208 p.
49. Hetherington E. M., Kelly J. *For better or worse: Divorce reconsidered*. N. Y.: Norton, 2002.
50. Hobson B., Morgan D. Introduction. *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood* / ed. by B. Hobson. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. P. 1—21.

51. Huerta M., Adema W., Baxter J., Han W., Lausten M., Lee R. et al. Fathers' Leave, Father's Involvement and Child Development: Are They Related? Evidence from Four OECD Countries. OECD Social, Employment and Migration Working Papers. 2013. No. 140. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/5k4dlw9w6czq-en.
52. Johansson T., Andreasson J. *Fatherhood in Transition: Masculinity, Identity and Everyday Life*. London: Palgrave Macmillan, 2017. DOI: 10.1057/978-1-137-58953-8_3. Johansson T., Andreasson J.
53. Kalmijn, M. Father-Child Relations after Divorce in Four Countries: Patterns and Determinants. *Comparative Population Studies*. 2015. Vol.40(3). P. 251-276.
54. Kramer K.Z., Kramer A. At-Home Father Families in the United States. Gender Ideology, Human Capital, and Unemployment. *Journal of Marriage and Family*. 2016. No. 78. P. 1315–1331. DOI:10.1111/jomf.12327.
55. Lamb M.E. The role of the father in child development. 2010. P. 58-93.
56. Lévi-Strauss C. *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1966. ISBN 978-0226302185
57. Luhmann N. *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press, 1995. 528 p.
58. Mead M. *Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap*. New York: Columbia University Press, 1970.
59. Palkovitz R., Hull J. Toward a Resource Theory of Fathering. *Journal of Family Theory & Review*. 2018. Vol.10. P. 181-198.
60. Parsons T. *Toward a General Theory of Action*. New York: Harper & Row, 1951.
61. Piaget J. *The Construction of Reality in the Child*. London: Routledge & Kegan Paul, 1954. 400 p. ISBN 978-0415846752.
62. Ruby S., Scholz S. Care, Care Work and the Struggle for a Careful World from the Perspective of the Sociology of Masculinitie. *Österreich Z Soziol*. 2018. No. 43. P. 73–83. DOI: 10.1007/s11614-018-0284-z.
63. Suwada K. Men, Fathering and the Gender Trap. Sweden and Poland Compared. London: Palgrave Macmillan, 2017. DOI: 10.1007/978-3-319-47782-4_7.
64. Weber M. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Translated by Guenther Roth and Claus Wittich, Bedminster Press, 1968.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Інтерв'ю з батьком після розлучення

Вступна частина: Знайомство

1. Представтесь, будь ласка.
2. Скільки Вам років?
3. Де Ви здобували освіту?
4. Чим Ви займаєтесь зараз (робота, діяльність)?

Поговоримо про Ваше батьківство та сімейну ситуацію

1. Скільки Вам було років, коли народилася Ваша дитина?
2. Скільки часу минуло з моменту розлучення з матір'ю дитини?
3. З яких причин Ви розлучилися? Хто ініціював розлучення?
4. Розкажіть, будь ласка, трохи про Вашу дитину.
5. Скільки років дитині було на момент розлучення?
6. Як, на Вашу думку, розлучення вплинуло на стосунки між Вами та дитиною?
7. Як Ви вважаєте, з ким після розлучення дитині краще жити – з батьком, матір'ю чи по черзі?
8. Як Ви підтримуєте зв'язок з дитиною після розлучення?
9. Яку участь Ви берете у вихованні дитини нині?
10. Як часто Ви бачитеся з дитиною?
11. Змінилася частота зустрічей з дитиною з плином часу?
12. Хотіли б Ви частіше бачити дитину? Чому?
13. Чи звертається до Вас дитина по допомогу чи пораду?
14. З якими питаннями дитина звертається до Вас, а з якими – до матері?
15. Чи сплачуєте (сплачували) Ви аліменти?
16. Як Ви оцінюєте рівень фінансової підтримки дитини з Вашого боку – чи достатньо цього?
17. Розкажіть, будь ласка, коротко про Вашу колишню дружину.
18. Які її риси Ви вважаєте найважливішими?
19. Як склалися Ваші стосунки з її родичами до та після розлучення?
20. Як колишня дружина ставиться до Вашого спілкування з дитиною?
21. Вона допомагає чи навпаки — перешкоджає Вашим контактам із дитиною?
22. Чи існує наразі між Вами конфлікт, пов'язаний із вихованням дитини?
23. Яка Ваша думка щодо законодавчого врегулювання прав батьків після розлучення?

Додаток Б.

Інтерв'ю з матір'ю після розлучення

Знайомство

1. Назвіться, будь ласка.
2. Скільки Вам років?
3. Яку освіту Ви здобули?
4. Чим займаєтесь на цей момент?

Про Вас і Вашу дитину

1. Скільки Вам було, коли Ви народили дитину?
2. Скільки часу минуло з моменту розлучення з батьком дитини?
3. Чому Ви розлучились? Хто був ініціатором?
4. Розкажіть, будь ласка, трохи про Вашу дитину.
5. Скільки років дитині було на момент розлучення?

6. Як, на Вашу думку, розлучення вплинуло на стосунки дитини з батьком?
7. З ким, на Вашу думку, дитині краще жити після розлучення?
8. Якою є участь батька у вихованні дитини сьогодні?
9. Як часто дитина бачиться з батьком?
10. Чи змінилася частота контактів з батьком з часом?
11. Хотіли б Ви, щоб дитина частіше бачилась із батьком? Чому?
12. Чи звертається дитина по допомогу до Вас? А до батька?
13. З якими питаннями дитина звертається до Вас, а з якими – до колишнього чоловіка?
14. Чи сплачує (сплачував) батько дитини аліменти?
15. Як Ви оцінюєте його фінансову участь – чи вистачає цих коштів?
16. Поділіться, будь ласка, своїм баченням особистості колишнього чоловіка.
17. Які його риси Ви вважаєте найхарактернішими?
18. Як склалися Ваші стосунки з його родиною – до та після розлучення?
19. Як Ви ставитесь до спілкування дитини з батьком?
20. Ви заохочуєте чи перешкоджаєте таким контактам?
21. Чи є між Вами конфлікти щодо виховання дитини?
22. Як Ви оцінюєте сучасну законодавчу базу, яка регулює стосунки батьків із дітьми після розлучення?

Додаток В.

Інтерв'ю з дитиною, батьки якої розлучені

Знайомство

1. Як тебе звати?
2. Скільки тобі років?
3. Де ти навчаєшся або навчався?
4. Працюєш зараз? Якщо так – де саме?

Про розлучення батьків

1. Скільки тобі було років, коли батьки розлучилися?
2. Як ти тоді сприйняв(-ла) це?
3. З ким ти живеш (живеш/жив(-ла)) після розлучення батьків?
4. Чи задоволений(-на) ти тим, з ким залишився(-лась)?
5. Де зараз проживає твоя мама / тато (той з батьків, хто живе окремо)?
6. Чи проживали з вами інші родичі?
7. Як родичі поставились до розлучення твоїх батьків?
8. Які в них зараз стосунки з мамою? А з татом?
9. Якими були стосунки у сім'ї до розлучення?
10. Чи створив тато нову сім'ю?
11. А мама?
12. Чи підтримують батьки спілкування один з одним?
13. Чи бувають спільні зустрічі або події? Якщо так - з якого приводу?

Про тата

1. Розкажи, будь ласка, про свого батька.
2. Які його риси ти вважаєш найважливішими?
3. Якими були ваші стосунки в дитинстві?
4. Чи спілкуєтесь ви зараз?
5. Яким є ваше спілкування нині?
6. Хотілося б бачитися з ним частіше?

7. Як мама ставиться до твого спілкування з татом?
8. Вона допомагає вам підтримувати зв'язок чи, навпаки, перешкоджає?
9. Як ти вважаєш, тато достатньо брав участь у твоєму вихованні?
10. Чи звертаєшся до нього за допомогою чи порадою?
11. З яких питань ти до нього звертаєшся?
12. А з якими — до мами?
13. Прислухаєшся до думки тата?
14. А до думки мами?
15. Чи проводили ви спільно час (відпочинок, подорожі) після розлучення?

Додаток Г.

Інтерв'ю з батьком «Одиноке батьківство»

ВСТУП

– Добрий день! Назвіться, будь ласка. – Скільки у Вас дітей? Як їх звати, скільки їм років? – Де Ви працюєте? Яка у Вас спеціальність і посада? – Хто ще, окрім Вас і дітей, мешкає у Вашому домогосподарстві (бабуся, дідусь, родичі тощо)?

I. Повсякденне життя

1. Опишіть, будь ласка, Ваш типовий день. Як проходить ранок? Як добираєтеся на роботу?
2. Хто відводить і забирає дитину з дитсадка/школи? Хто залишається з нею у Вашу відсутність? Хто допомагає Вам із побутом?
3. Якими є Ваші вихідні? Як Ви проводите вільний час з дитиною? Хто кого будить зранку, чим займаєтесь удома або поза домом?
4. Чи маєте Ви якісь захоплення (спорт, подорожі тощо)? Як часто вдається присвячувати їм час?

II. Взаємини з дитиною: спільне дозвілля

1. Що Ви зазвичай робите разом із дитиною?
2. Які заняття Вам особливо подобаються разом? Наприклад, малювання, ігри, прогулянки?
3. Чи допомагає Вам дитина у повсякденних справах? (Актуально з урахуванням її віку)

III. Виховання та батьківська роль

1. Які, на Вашу думку, основні принципи виховання дитини?
2. Чи виникають труднощі у зв'язку зі статтю дитини (наприклад, складнощі у вихованні хлопчика/дівчинки)?
3. Як Ви реагуєте на непослух? Чи використовуєте покарання? А як заохочуєте дитину? (Наведіть приклади)
4. Якою Ви хотіли б бачити свою дитину в майбутньому? Які риси прагнете в ній сформувати?
5. Чому Вас навчило життя наодинці з дитиною? Можливо, дитина вплинула на Ваше світосприйняття, пріоритети?

IV. Соціальні зв'язки та комунікація

1. Чи знайомі Ви з іншими чоловіками, які також виховують дітей самостійно?
2. Ви є учасником якихось спільнот або груп підтримки для татів? Що Вам дає таке спілкування?
3. Як на Вашу ситуацію реагують оточуючі — сусіди, друзі, колеги?

4. Чи користувалися Ви порадами психологів, книгами, онлайн-ресурсами? Які з них виявились корисними?
5. Чи спілкуєтесь Ви з матір'ю дитини? Як часто це відбувається, в якому форматі?
6. Як часто дитина бачиться з матір'ю? Ви якось впливаєте на ці зустрічі?
7. Чи підтримується контакт з родичами матері дитини?

V. Обставини самотнього батьківства

1. Як склалось так, що дитина залишилась жити саме з Вами?
2. Чи отримуєте Ви підтримку від держави? Якщо так — у чому вона полягає?
3. Що Вам запам'яталося з судового процесу, який вирішив долю дитини? Можливо, був момент, що Вас вразив?
4. Чи пам'ятаєте, якої статі був суддя?

VI. Плани на майбутнє

1. Які Ваші плани на найближчі 5 років?
2. Плануєте щось кардинально змінити? Наприклад: переїзд, нова робота, велика покупка, подорож?

VII. Особисті відчуття

1. Які п'ять слів найкраще описують для Вас значення дитини у житті?
2. Чи вважаєте Ви себе щасливою людиною?
3. Яку пораду Ви б дали іншим чоловікам, що опинилися в подібній ситуації — стали татами-одинаками?
4. Якої підтримки Вам бракує найбільше — емоційної, фінансової, соціальної?

VIII. Соціально-економічний контекст

1. Скільки Вам років?
2. Чи має Ваша сім'я фінансові труднощі?

Оцініть рівень добробуту за шкалою (оберіть відповідь):

1. Вистачає лише на їжу, на одяг — з труднощами
2. Вистачає на їжу та одяг, але не на побутову техніку
3. Можемо дозволити собі дрібну побутову техніку, але купівля великої (холодильник, пральна машина) — складна
4. Маємо змогу купити великі побутові речі, але не можемо дозволити авто
5. Не маємо суттєвих матеріальних труднощів